

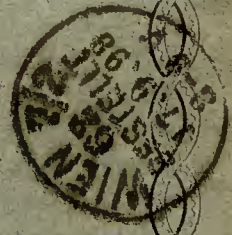
de la Revue Arménienne HANTESS
 au Couvent des R. R. P. P. Méchitharistes
 à VIENNE
 VII Méchitharisingasse 4

ՄԱՍՈՒՆ

ԿԻՍՍՍՆԵՆ

Ազգային, Գրական և Բարոյական

1898

ԹԻԻ 17

1 ՍԵՄՏԵՄԲԵՐ

ԽՐԱԳԻՐ - ՏՆՕՐԵՆ
 Մ. ՄԱՄԱՐԵՆՆԵ

ՉՄԻՌՆԵՍ
 ՏԳՍՂՐ. ՄԱՄԱՐԵՆՆԵ

Հրատարակուեցաւ ԳՐԱՆԴՆԾ ԹԻՆ 2 Գրացուցակի
 փափարողաց նքի կ'ըրկուի:

ՊԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՏԱՐԵԴԱՐՁ ԳՈՀԱԿԱԼՈՒԹԵԱՆ	644
ԽՆԱՅՈՂՈՒԹԵԱՆ ԱՐԿ	643
ՌԱՃԱՅԻՆ ՇԱՓԻՂԱՅՆ	648
ՇԷՅՔԱՓԻՐ (Ա. Նաւարեան)	651
ՏԵՂԵԿԱԳՐԱԿԱՆ ՊԱՏԱՌԻԿՆԵՐ (* * *)	657
ՆԵՐԱ (Ա. Նաւարեան)	662
ՄԱՆԿԱՎԱՐՃԱԿԱՆ (Վ.)	662
ՊԱՏՈՒՀԱՆԻՆ ԱՌՋԵՒ (Հրատ)	666
ԽԵՆԴԸ (Բագրատ)	668
Պ. ԳՕԼՈՒՍՏ ԿՈՍՏԱՆԴՆԱՆ	670
ՊԱՏԱՍԽԱՆՍ (Ռ. Որբերեան)	672
ՆՈՒԻՐԱՏՈՒԹԻՒՆՔ	674
ԲԱՂԱՔԱԿԱՆ	675
ՎՐԻՊԱԿ	680

ՇԱՆՈՒՅՈՒՄ

Վեցեակոյ Մխիթարեան տպարանի Տեսչութիւնը մտադիր ըլլալով՝ իւր երկասիրութեամբք քաջամանօր Հ. Գարեգին Վ. Զարբ. Ի Հայկա՛ն հաշիւա՛հաշիւա՛ն օգտաշատ գործը կրկին մոխազոյն տպագրելու, կը դիմէ ազնիւ ազգայնոց՝ (որոց ձեռնածնութիւնը արդէն նախկին տպագրութեան մէջ զովասանօր կը յիշուի), որ բարեհաճին ո՛ր եւ իցէ կերպով՝ երէ՛ քոյ ցա՛հէր լոյնով, եւ երէ՛ ո՛ր եւ ի նին եւ նոր տեղեկութիւններ տալով, սատարել առաջիկայ տպագրութեանս, որպէս զի ըստ վարերոյն՝ ինչպէս կը խոստացուի առաջին տպագրութեան յառաջաբանին մէջ կատարելագոյն կերպարանօր լոյս տեսնէ:

Կանխիկ ջնորհակալութեամբ

1898 Յուլի 20

ՏԵՍՉՈՒԹԻՒՆ

ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՏՊԱԳՐԱՏԱՆ

Mkr Moughn

Direction de l'imprimerie Arménienne

S. LAZARE

VENISE

(Italie)

ԹԻԻ 13

1 ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 1896

ՏԱՐԵԴԱՐՁ ԳԱՀԱԿԱԼՈՒԹԵԱՆ

ՊԵՃ. ՍՈՒԼԹԱՆ ԱՓՏ-ԻՒԼ - ՀԱՄԻՏ ԵԱՆՔ
ՄԵԾՆԳԱՆԸ ԻՆՏԵՆՍԻՎՆԵ ՔՈՒՐԲԱՆԸ

Աշխարհի վրայ չկայ վեհագետ մ'որ իր երկրակալու-
կան, կրօնական և քաղաքական բարձր գիրքով, իր քա-
ղաքագիտական հանճարով, իր սուր իմացականու-
թյամբ

Թեամբ, իր խոհական բնաւորութեամբ աճնքան պաշտաման և ակնածութեան առարկայ եղած ինիորքան Օսմանեան լայնածաւալ Տէրութեան վեհ. Գահակալն, և այդ ակնածութեան և պաշտաման ցոյցերն ինքնաբերաբար և պայծառապէս ի յայտ կուգան երբ Գահակալութեան տարեգարձներ կ'ըողորին և Օսմանեան տարեգրութեանց մէջ փառաւոր էջեր բանալով, կ'բանան նաև մի լիօնաւոր հպատակներու սիրտերն, ուսկից միահամուռ բարեմաղթութեանց հանուր նուագ մ'է կ'արձակուի այդքան ընտիր ընտիր բարեմասնութեանց Տէր՝ վեհափառ կայսեր արեւշատութեան համար:

Այսօր ևս վեհ. ինքնակալին Գահակալութեան Գլխաւոր պանծալի տարեգարձին առթիւ՝ ի նշան երախտագիտութեան, Օսմանեան Պետութեան ամեն քաղաքներն ու գիւղերն խորխոճանութեանց և լուսավառութեանց հանդէսներ կ'կատարուին, աւելի խանդավառութեամբ քան երբէք. իզմիր ևս կ'ջանայ միջիլ ուրիշ քաղաքներու հետ և ցնծութեան և շնորհապարտութեան հրաշալւան տեսարան մը ներկայել:

Եւ միթէ կարելի՞ է մի առ մի թուել վեհ. Սուլթանին այն ամեն սխրագործութիւններն որ իր տիրապետութեան անլուր փայլ մ'աւելցուցին թէ՛ դիւանագիտական, թէ՛ օրէնսդրական, թէ՛ անտեսական, թէ՛ ելմտական ու կրթական այլազան կարգերու մէջ, որպէս զի Օսմանեան շքեղ Թագին նորանշան վսեմութիւն մ'ընծայէ, նոր միւսմ մը տայ կառավարական մեքենային, ընդլայնում առեւտրական և սեղանաւորական գործառնութեանց, ընդարձակում հաղորդակցութեանց միջոցներուն, ծաւալում կրթարաններուն և յատկապէս նոր և ազդեցիկ զօրութիւն մ'իր նաւային ու ցամաքային ոյժերուն, որոց նշանաւոր ներգործութեան ապացոյցները քանիցս երևան եկան ծանրակշիռ պաշադաներու մէջ:

Հետեւապէս՝ ինչպէս օտարազգիներ, նոյնպէս Տէրութեան հլու հպատակներն սրտագին եռանդով կ'աօնեն ու կ'փառաբանեն վեհափառ Սուլթանին մեծապանծ

Գտհալալութեան տարեդարձն և միաբերան կ'աղաղակեն — ԿԵՅՅԷ՝ ՄԻՇՏ ԿԵՅՅԷ՝ ՍՈՒԼԹԱՆ ԱՊՏ - ԻՒԼ - ՀԱՍԻՏ ԽԱՆ:

ԽՆԱՅՈՂՈՒԹԵԱՆ ԱՐԿՂ

— Բնաւ յոյս չունիմ, կ'ըսէր խեղճ Մկօն, հայ բանւոր մը, հայ վաճառականի մ'որու մօտ շատ տարիներէ ի վեր կ'աշխատէր: ո՛չ, յոյս չունիմ որ հայ կոչուած էաւ կը ճշմարիտ մարդ պիտի լինի:

Վ.ճ. — Ուրեմն, հիմակ ի՞նչ է:

Մ. — Եր, է և պիտի մնայ յաւէտ մարդու դէմքով քամէյէօն մ'որ ամեն հողի, կլիմայի, օդի, ջրի ձևն ու դոյնը կ'առնու, այնպէս որ իր բնիկ նկարագիրը բոլորովին կ'ընջուի և երկրի վրայ կ'դառնայ բազմակենցաղ տարած մը, տաք, պաղ, բարեխառն, սառնային ամեն դօտիններու մէջ՝ իբր իր բնավայրն ապրող, այլ ոչ երբէք հայ մարդ մը:

Վ. — Զարմանալի՛ դաղափար. միթէ ես հայ չե՞մ, մարդ չե՞մ:

Մ. — Հայ, երբէ՛ք, իսկ յոյն, ֆրանք, այլադդ, այո՛. մարդ, ո՛չ. այլ մարդակերպ կապիկ մը, այո՛: Եւ քանի՞նք, տէր իմ, ներողութիւն, քանի՞նք՝ ձեզ պէս, կ'զըտնուին որ մինակ հայու դիմակ դրած, մարդու կերպեր կ'դասեն, այլ ներսէն ու դրսէն այլասեռած արարածներ են, անբուն և անգոյն:

Վ. — Եւ միթէ դ՞ու մինակ հայ ես, դո՛ւ, Մշեցի աղբար Մկօն, գլխէդ մինչև ոտքդ միշտ հաստ, միշտ անտաշ, միշտ երկրիդ պէս խոպան մնացած. թէ և տաս տարիէ ի վեր է որ քովս կ'աշխատիս, մեր տարազէն, մեր բարքէն, մեր խելքէն բան մը, հատիկ մ'առած չես, և հիմակ հայրենիք պիտի դառնաս եկածիդ պէս, սչ ասելի, ոչ սքալառ, անբան մը, վայրենի մը . . .

Մ. — Հայ՛, հայ՛, մի բարկանաք, տէր իմ, հայ՛ մերկեկայ, մերկ կ'դառնամ . . .

Վ. — Անշուշտ գլխով . . .

Մ. — Փսակով ալ, ձեր տեղին անատուծեան շնորհիւ, բայց դոնէ սիրտ մը հետո կ'տանիմ, սիրտ մ'որ տաք է իր ծննդավայրին հետ, սիրտ մ'որ անվերձ մնաց շատ փորձութեանց մէջ, և երկու բազուկներ, բնիկ հոգը փորելու կարող, և երկու սրունքներ՝ զիս մինչև գերեզման անգայթ տանելու կարող . . .

Վ. — Ի՞նչ ըսել կ'ուզես չեմ հասկնար.

Մ. — Այս ըսել կ'ուզեմ որ կորստեան ճամբուն մէջն է հայու ճետն, որ տոհմային, այսինքն՝ այն ամեն բաներէն որ փարգու մը բնիկ յատկութիւնները կ'կաղմեն, որք որ կ'մերկանայ և բարեւոնեան բարուց և մաւութեանց մէջ կ'լողայ, մինչև որ, վատ ու անճարակ լուրորդ, անդունդին յատակը սուղի և անհետ մնայ:

Վ. — Դու խելագար ես . . . չես գիտեր, և դեռ չես գործած թէ ի՞նչ է յառաջդիմութեան օրէնք, ի՞նչ է գիտութիւն, ի՞նչ է լոյս խաւարի մէջ ծնած, խաւարի մէջ պիտի մեռնիս, բալբովին անուշագիր չորս կողմը անցած դարձած հրաշալի երևոյթներուն, որոց հետագոյնութեամբ միայն հայն ալ մարդու կարգը պիտի անցնի:

Մ. — Ճիշտն ըսեմ, տէր իմ, ինչ որ այսքան տարի փնտայ և դիտեցի, համագում մը տուին ինձ թէ՛ այդ անբնիկ լոյսը զոր կ'գովէք, այդ գիտութիւնն՝ որու աշունքը ցորվեր էք, միայն խանձող լոյս է, լալիլվող գիտութիւն մ'է մեզ՝ հայերու համար, մեզ՝ որ ամեն եւրոպական ընտիր բաներու մէջէն կ'նշմարենք ու կ'ընտրենք միայն ինչ որ անախտիզ, ինչ որ չլացուցիչ է, մանաւանդ փայլուն ոսկին ձեռք ձգելու համար ո՛ր և է ապօրէն միջոց, իսկ հոգւոյն, իսկ հայրութեան ջիզ, ոգի ու կորով ազգող ինչ որ կայ, իսկ մեր շիւթակիւն վիճակին բարւոքման համար, ինչ որ գիտութիւնը և ճարտարամտութիւնը կ'հնարէ, բանի տեղ չենք դնել, և կերպքէ մութացիկներու, միջնորդներու, հացկատակներու:

գառախ, ախարհիս այլ և այլ ճոխ սեղաններու շուրջը կ'թափառինք, անորոշ, անկայուն, զիր ու ցան տարր մը կազմելով, որոշ, ինքնատիպ, հաստատուն ու տոկուն տարրներու մէջ, որ անտարակոյս հեռզհեռէ տկարները իրենց մէջ պիտի ձուլեն ու լափեն, և աւելորդ-է ըսել, որ այդ տկար տարրներուն մէջ՝ տկարագոյնը հայը կը թուի ինձ . . .

Վ. — Այո՛, աչքիդ շատ բաներ կ'երեւի, այլ առանց փաստի, առանց ապացոյցի Ձէի կարծեր որ լեզուդ բերնիդ մէջ այդչափ դիւրաւ կ'դառնայ, բայց խելքը, բանականութիւնը չէ անոր շարժիչ ոյժն, այլ կարդ մը դաւհիկ գաղափարներ՝ որ բերնէ բերան անցնելով քեզ ալ մալարեր են։ Միայն կուգէի հասկնալ թէ՛ ե՞րբ հայ տարրը հոժ, կայուն, տոկուն տարր մը կազմած է, որ այժմ ալ նոյն զօրութեամբ դործելու իրաւունք ունենայ։

Մ. — Եւ դուք կ'խոստովանիք ուրեմն, տէր իմ, որ կորստեան դատապարտուած է այդ տարրը . . . : Թու՛ղ'ենք հայուն հին պատմական կեանքն, որ՝ թէ՛ և երբուն, ստէպ կ'ստանար հոգեկան մեծ զօրութիւն բարեոյն և ճշմարտին համար՝ մաքառելու, թողո՛ւնք տգիտութեան դարերու մէջ պատահած աղգաւեր դէպքերն, և նայինք թէ՛ ձեր ներրողած դիտութիւնն, իբրեւ ամեն չարեաց համադեղ, ի՞նչ կերպով կ'դարմանէ հին մարդու մներ, պառակտումներ, յանգուզն ձեռնարկներ, ի՞նչ ընեմ ես այդ հրաշագործ գիտութիւնդ և թէ՛ բուժելու տեղ կ'ախտաւորէ աղգային մարմինը, ի՞նչ ընեմ ես այդ գիտութիւնդ, որ տահմային մի քանի վազեմի ընտիր յատկութիւններն անդամ, իբրեւ հին ժամանակի նախապաշարումներ, կ'ջնջէ և արտաքին չպարով միայն կ'ներկէ կամ կ'քողարկէ անշահ և աւերիչ մնլութիւններ։

Վ. — Դու, այդ հասա խելքովդ, կ'դատապարտես դիտութիւնը, մինչդեռ բուն յանցաւորը կ'մոռնաս։ Այդ նոր տրամաբանութեամբդ պէտք է դատապարտել նաեւ կրակն որ կայրէ, երկաթը որ կ'սպաննէ, լեւեկաբախանութիւնն որ կ'շանթաճարէ, չողին՝ որ պայթումներ պատճառե-

լով՝ աւերումներ կ'գործէ: Գիտութիւնը չէ՛ մեղաւոր, Մկօ, այլ անոր կիրառութեան եղանակն, այլ մարդկային կուրումներն, որ չգիտէ օգուտ քաղել անոր բիւրաւոր արդիւնաբեր հնարներէն:

Մ. — Օգուտ քաղել՝ այսինքն՝ ինչ որ բարբարոսութեան դարերու մէջ անհնար, լուսաւորութեան ողջ դարաշրջանին մէջ հնարաւոր կ'համարուի: Լաւ՝, ճիշտ այդ ըսել կուզեմ՝ և ես: Միայն նկատելու կէտն այս է թէ՛ հայն այդ հնարը կ'գործածէ՞ միթէ, միթէ աւելի խելք դրած է քան իր նախահայրն, միթէ գիտութիւնն անոր տոհմային հոգեկան ու նիւթական կեանքը վերանորոգած է. ես չեմ կարծեր. զի գիտութեան պոչէն քան դիւէն բռնած կ'գործէ, և՛ ինձ պէս՝ շատեր կենդանի օրինակներ ու զոհեր են այդ տոհմային մարմնութեան ու կապկութեան:

Վ. — Ըսել է թէ գիտութեան դէմ վտրի ցաւ ունիս:

Մ. — Ընդհանրապէս բոլոր ժողովուրդն ունի այդ ցաւն, վասն զի մեր ինքնակոչ դեկավարներն, մեր «*լէ՛ն ղէ՛*» տիկիւններն, մեր շնորհալի մեծատունները, մեր նազելի բանահիւսններն, մեր խորիմաստ հրապարագրերն, վոխանակ ժողովրդեան անմիջական պիտոյից հոգը ստանձնելու և միջոցները խորհելու, վերերը, շատ վերերը կը թռին ու կ'սաւառնին, և անոր այնպիսի եւրոպական համեմեր, ծաղիկներ ու անուշեղէններ կ'մեծարեն, զորս վայելելու համար ոչ մարսող ստամոքս, ոչ հոտառութիւթ և ոչ պինդ քիմք ունի: Եւրոպական օրէնքներ կ'օրինակեն մեր նախնական հիմնարկութիւնները վարելու, եւրոպական սեթեւեթ, հտպտանք, շպար ու խաղալիկ կ'գործածեն իրենց թմբուկած դէմքն, իրենց մզլոտած սենեակները զարդարելու, իրենց գանձերը կ'վառնեն հարճեր պահելու և հոյակապ քարակոյտներ կանգնելու, իրենց երեւակայութեւնը կ'բորբոքեն անհամ, լիտի ու անարուեստ մերկութիւններ նկարելու, իրենց դրիչը կը գործածեն վերին քաղաքականութեան ու ծակ փիլիսո-

մի սյուլթեան մը բարձունքը մագլելու, մինչդեռ հասարակ ժողովուրդէն ազքատութեան և թշուառութեան մէջ թաղուած, կ'հարցնէ շարունակ թէ ո՞ր պիտի տանին զինք իր ճակատագրին հսկելու պաշտօնը ստանձնող դաս մը կոկողավիղ իմաստուններ—դերեզմանին դո՞ւռն թէ ոչ կրօնափոխութեան անդունդը, քանի որ լիովին անդէտ կ'դանուին իր իսկական պահանջումներուն, այս է նիւթական ու բարոյական սնունդն որ հետզհետէ՝ աշխարհի այս անհաւասար պայքարին մէջ՝ իրեն կ'պակսէ։

Վ. — Կ'նայիմ որ թէեւ քսակդ պարապ, դէթ գլուխըդ դատարկ չէ անիմաստ գաղափարներէ, եթէ այդ ալ լեցուն լինէր միթէ ա՞յդպէս պիտի խօսէիր . . . :

Մ. — Անիմաստ, դի խօսողը կոչա՞ Մկօն է։ Ե՛հ, փորձը զիս ալ դիտուն ըրաւ. կեանքի դառնութիւններն աչքս բային։ Գրպանս ալ, Տէր իմ, պարապ չգիտի դառնայլարդէն ամայայած բոյնս, եթէ հայերը դիտնային թէ ի՞նչ անտեսական ու բարոյական պայմաններէ կախումն ունի ժողովրդեան մը յաջորդական բարօրութիւնը։ Ա՛հ, երկար է իմ ձախորդութեանս պատմութիւնն։ Գողջան, կերան, Տէր իմ, այնքան ճգամբ խնայած դու մարս, և ի՛նչ քեզուսէմք, ի՛նչ ճարտարքուսէմք, կարելի չէ երևակայել, մինչդեռ եւրոպացի բանւորին մի բնիոնն անգամ՝ իբրեւ նուիրական աւանդ, կ'պահուի, կ'արդիւնաւորի և ապագայ շահաւէտ ձեռնարկներու դրամագլխի խմորը կ'կազմէ։

Վ. — Ուրեմն այդ տեղ կուզէիր դալ։ Ինչո՞ւ այդքան սյտոյտ շիտակ բանայիր ինձ վերքդ։ Ըսէ ուրեմն և հասկցուր ինձ թէ ի՛նչպէս կարելի պիտի լինէր աղատել քեզ, քեզուսէմք շնորհ, այդ ձախորդ վիճակէդ։

Մ. — Ե՛հ, ո՛չ այժմ, ուրիշ անգամ, գլուխս իմն չէ. ուղեղս յիւր ու ջան է. օր մը ամփոփուիմ և պատմեմ ձեզ կեանքս և քաղաքակրթութենէ սպասած բարիքս . . . :

(Մնացեալն յաջորդ բիւով)

ՌԱԺԱՅԻՆ ՇԱԿԻՂԱՅՆ*

ԳԼՈՒԽ Է.

ՍՐԱԾԱՅԻ ՂՏԱԿՆԵՐ

Զինացի գետապանն՝ որ վարդաշէն պարտիզի մը շէջ քրքու-
մի մը կ'նմանէր, նստած էր Սգեֆանի հետ պատուհանի մը
խորշը։ Նոյն վայրն աղօտագոյն կ'հասնէին մոմերու լոյսին նպի-
տակ նշոյլներն։ Մինչ կ'խօսակցէին՝ ամէն մէկ վայրկեանին՝ չըջ-
պարող ամուլի մը շրջիւնն, հոյն իրենց քովէն կ'սահէր կ'անց-
նէր։

— Բաջ կ'իմանաք իմ գիրքս, կ'ըսէր Սգեֆան, Զինաստան
կ'երթամ խաղաղութիւն հաստատելու որոշ նպատակաւ մը։
Բնապէս՝ եթէ իրաց արդի վիճակին վրայ եւրոպական պետու-
թեանց ունեցած կարծիքի մասին Ձեր գիտողութիւններն ի-
մանամ, Զինու արքունիքն իմ ազդեցութիւնս չատ պիտի զո-
րանայ։

— Եւ ի՞նչ է այդ կարծիքը, Պարոն, հարցուց գետապանը։

— Ահ, ինձ չափ դիտէք արդէն։ Այս է թէ Զինու համար
այս պատերազմն ազէտալի է։

— Ես այդ կարծիքը չունիմ, ոսկայն։

— Լա՛ւ, լա՛ւ. միայն կ'պնդեմ թէ այս է Եւրոպայի կարծի-
քը։ Բաց աստի՛ մեր կարծիքն ալ այս է թէ՛ Ռւէյ-հայ-ուէյ ե-
թէ երբեք իյնայ — և անշուշտ պիտի իյնայ ոչ կամ կանուխ
— շատ ու շատ զգուար պիտի լինի յազմականները Բէքինի
դունէն հեռու պահէլու, և Զինու բաժանման խնդիրը պիտի ե-
րևան գայ։

— Վա՛ն, վա՛ն, բայց Ռւէյ-հայ-ուէյ կանգուն պիտի մնայ։

— Սակայն Բորդ-Սըթիւր ընկաւ։

— Ահ, եթէ իրաւ է, խնդիրը կ'իսխուի։ Հոն ունինք պորա-
ւոր թանակ, Ռւէյ-հայ-ուէյ նաւահանդատին մէջ ալ չքեղ նա-
ւատորմ մը, Բիհիկ ծովակալին հրամանին տակ, Դիհիկ, որ մեծ,
չատ մեծ մարդ է, և շուտով պիտի վճռէ ճարտներն իրենց
բնիկ երկիրը։ Խնդրեմ, օրազ իրենքսու լուրերուն հաւան մի ըն-
ծայէք։

* Տե՛ս, իմ 45 երես 567

— Ասկայն, իրողութիւնները կան և կ'մնան, և անտարակոյճ ապուշներ չեն սրածայր գտակներով մարդիկը, Թող տուէ՛ք ինձ աւուադրել ըստ կարի զէպերու ընթացքը: Իբարձ՝ ապա մային մեծ ճարտարութեամբ ճարոնցիք յաջողեցան ձեր նաւանորմին մեծ մասն նաւահանգստին մէջ քշել ու փակել, և հիմա անոր բերանները կեցած կ'չսկեն, և — ինչպէս՝ քաջ զիտէք, երկու հատ են — օրպէսզի ամեն փախուստի դուռ որոգայթն ընկած նաւերուն համար դոց պահեն: Նշանաւոր հնաբանութեամբ արգէն Ուէյ-հայ-ուէյի մօտ ցամաքային զօրք հանեցին, և՛ երբ ամեն բան պատրաստ եղաւ, զինուորներու և թնդանօթներու ղօտի մը կազմեցին զէպի ցամաք և ռմբակոծութիւն մը սկսան, և ապա՝ տաժանելի աշխատութեամբ պաշարման համար հրետանիներ բերին դրին ձմերային արահետներու վերեւ: Ուստի՝ իրենց մարտկոցները նաւատորմին միանաւ նալով՝ ամրոցներէ Զինացիքը վանեցին, և արգէն երեք զօրաւոր բերդեր գրաւած են. նոյնպէս վտանգի մէջ է Նին-Քուէկ Դան կղզին, որ ծովասորչին բերանն է: Այս ամենն անժխտելէ իրողութիւններ են: Եւ կ'փափաքիմ՝ զգացնել ձեզ օր այս գործերն ընող մարդիկ շատ զիւրաւ «եռ չեն վաճառիր»:

Զինացի զեապանը նախ հառաչեց, և ապա խելոյն թեթեւ սրտով ակնարկ մը նետեց Ստեֆանի վրայ:

— Վա՛հ, այդպէս չեն խորհիր վարը՝ մեր երկիրը՝ ճարոնացիներու վրայ, վայրենիներ են: Բայց Գերմանիոյ կառավարութեան կողմէ՛ խաղաղութեան ի՞նչ պայմաններ պիտի առաջարկէք:

— Լաւ գիտէք, ըսաւ Արեֆան, Խղօ կոմսն, ճարոնի վարչապետն, Բէքինէն պատգամաւորներ պիտի ընդունի խաղաղութեան համար, և ինչ պայմաններ որ առաջարկէ, իրրեւ հիմունք պիտի նկատուին ապագայ բանակցութեանց: Ի հարկէ եթէ Ուէյ-հայ-ուէյ տոնուի, իրապէս պատերազմը կ'աւարտի, վստանքի եթէ՛ բանտարկուած չինական զրահաւորներն խոյս տան անդամ, յատուկ աշխուէն մը չպիտի գտնեն պատսպարուելու համար: Բաւական պիտի լինի Մուիգէնի վրայ քաղել զայն զրաւելու համար, և երբ գործնան տաք օրերը հանին ցամաքային և ծովային ոյժերը կրնան յառաջանալ Բէյլուի ծովածոցն և նոյն իսկ Բէքինն առնուլ: Այսպէս ինքնայայտ է թէ՛ խաղաղութեան պայմաններն պնդան աւելի ծանր պիտի:

— Չէ՞րդ Կէֆէն որ ուրիշին խօսք տուած եմ պարելու, հարցուց օրիորդն իր սև ունքերը սաստիկ պոստելով։

Սքեֆան անոր ձեռքը բռնեց, իր ականարին ընկաւ լուսափայլ ձակտին վրայ երևցած ցոլացիկ շափիղային կողմն։ Վերջապէս հեռացաւ։ Իրենց նշանաւորին վճռական խղուճն էր։

Երբ հետևեալ օրը Վիգգօրիա կայարանին վրայ կեցած էր, տեսաւ աղղաղ իր մ'որու մէջ գրուած էր թէ՛ մեծ վարձ մը պիտի տրուէր այն անձին որ Նէյֆն ընկղմող նաւը պիտի գտնէր և անոր նաւապետը պիտի ձեռքաւարէր, և Սքեֆան դառնութեամբ մտածեց որ Ռալֆօնրի երեսը տեսնելու առիթը չք պիտի ունենայ . . . Թերևս ընդ միշտ։

ՇԵՅՔ ՍՓԻՐ*

Հայ Երևաստորդութեան

Ե.

Դասական գրականութեան մէջ ամենէն աւելի հիացմուն և ուսումնասիրութեան առարկայ եղաւ ողբերգակ Սենեկան, որուն վրայ ձեռեցաւ անդրական թատրոնը։ Յայտնի է թէ Սենեկա լատին գրականութեան մեծագոյն ներկայացուցիչներէն չէ, և ոչ ալ իր դործերը Սոփոկլի կամ Եսքիլոսի հրաշալիերուն հերուն կը հաւասարին, և թէ երբեք իր ողբերգութիւնները քլաի-քորօնէր չեն եղած։ Սենեկայի հետևողները, որոնք անոր պէս պահեցին երկար մենախօսութիւնները, պարերը, տափակ տեսարանները, ոչ միայն չէին ընդունել կատակերգութիւնը, և կամ ողբերգութեանց հետ խառն զաւելտական տեսարանները, այլև կը ծաղրէին աւելորդապաշտութիւններն ու աղղային թատրոնի դրամադիգական անկանոնութիւնը։ Այս դպրոցին մէջ փայլեցան բաւական նշանաւոր հեղինակներ, ինչպէս Սաքվիլ, Պէն Ճօնսըն, Ռոպէրտ Վիլմօ, որ գրեց Դանկրէտ և Սիկիսմոնտ ողբերգութիւնը (1562) Վէսթըն, որ գրեց Պրոմիս և Կասանդրա (1578), Պրանտըն, որ իր Օգտաւիա գործը խաղալ տուաւ 1598 ին, եւ Առնցմէ զատ, կար նաև ուրիշ գրական կաճառ մը, որ դասական ու տեղային գրականութեանց

* Տե՛ս, քիւ 16 քիւս 617։

միջև, աւելի լայն ու աւելի անկախ ճամբայ մը ընտրած էին։ Ասոնք աւելի կրցան բարեգործ ազգեցութիւն մը գործել Շէյքսպիրի հանճարին վրայ, զլսաւորներն էին Լիլի և Մարլօ։ Մանաւանդ Մարլօ, որ ահագին յաջողութիւն դուռնաբեր նկարուն ոճի ուսուցիչ հնչականութեամբը։ Երբ 1586 ին յոսի անգամ ներկայացուեցաւ իր հրաշակեղծը Քամերլան (Թիմուրէնի), խօլ խանդավառութեամբ մը ընդունուեցաւ հասարակութեան կողմէ, հոն կային մարտական կրակոտ տենաւորներ, արիւնաւէտ կռիւներ, յաղթական չեփորը՝ որ լը դուռայ, չարաշուք պատահարներ, որոնք շատ հեռի էին Սենեկայի տոգոյն նմանողութենէն։ Քիչ ատենէն մեծ հռչակ ստացաւ այս օծանուտ դարոցը, որուն շուրջը սկսան ժողովի կապող գրագէտներ՝ որոնք փառանորեցին Մարլօի անունը։ Ասոնց մէջ էր Բիլի, որ գրեց Ալքազարի ճակատամարտը, Նաչ, որ գրեց Դիտէն, Լիլի, որ գրեց Ալֆոնսը, Լոճ, որ գրեց Մարիուս և Սիլա գեղեցիկ ողորդութիւնը եւ։ Սակայն ասոնց մ.ջ ամենէն աւելին քաջաբերուեցաւ Մարլօ, որուն Մալթայի հրեայն, Էտուարտ Բ-ը, մանաւանդ Թոմոս բարձրագոյն թռիչները տունն Շէյքսպիրի հանճարին և անմահութեան։ Չմոռնանք յիշել նաև որ, անկէ առաջ, ու անոր միջոցին, ազգային բանաստեղծութիւնը, բարեբաստիկ յառաջդիմութիւն մը ըրած էր մի քանի քերթողներու շնորհիւ, որոնց մէջ նշանաւոր էին Ֆերֆաքս, Սըրրէյ, և մանաւանդ Սթենսըր, որ Շէյքսպիրէն 20 տարի առաջ գրած էր յորդ ոճի ներդաշնակութեամբ և ճոխութեամբ իր երկու գեղեցիկ քերթուածները, Յուլիանայի կներու թագուհին, և Հովուերգութիւնները, որոնցմէ շատ ինչ ներշնչուեցան Միլտոն և Պայրըն։ Նոյնպէս բաւական տարիներ առաջ ալ, Զօսէր՝ երբ Անդրիա նոր կոկսէր քաղաքակրթուիլ, յօրինած էր կարդ իր քերթուածներ, տեղական գրոյցներէ քաղուած, ճկուն, դաշնակաւոր ու ազգային տեսակ մը վայրագ ազնուութեամբ։ Ահաւասիկ այս գաղափարներու յեղափոխութեան մէջ էր որ, Սորատֆորտի փախստականը Լոնտրա հասաւ, 1586 ին, իր գեղի դարոցին համեմատ կրթութեամբը։ Ուրեմն խիստ հաւանական է ընդունիլ որ Շէյքսպիր չէր ճանչնար ոչ Հոմերոսը, ոչ Տակիտոսը, ոչ Սոփոկլէսը, ոչ Արիստոֆանը կամ Ժիւլէնագը։ Թերևս մի քանի յունական ու լատինական յիշատակարաններ կարդացած ըլլար, որոնք թարգմանուած էին իր ժամանակ, քիչաչա Ալուտարդոս, Հերոդոտոս, Կեսար եւ։ Սակայն չուրջ

կերպով ուսումնասիրած էր ազգային մի քանի քրոնիկադրեր, փնջպէս Հօլընշէր. Գօքս, Հօլ և, ինչպէս նաև խել մը վէպեր թարգմանուած իտալերէնէ, Սպաներէնէ կամ Ֆրանսերէնէ, որոնց մէջ պէտք է ընդունինք Պոգաչիօ, Սակեթթի, Ճէնթիօ, Լուիճի տա Բորթա, Բիէր Պուաթօ և: Արդ եթէ մէկը հարցնէ թէ ո՞վ եղաւ Շէքսպիրի վարպետը: — Ի՞նչ խառնակէջները, Կը պատասխանէ Վիլլամէն: Սակայն լաւագոյն է պատասխանել — Ի՞նչ խառնակէջ:

Ձ

Քիչ մը վերը ըսինք որ արքունիքը գրկարաց ընդունեց դասական գրականութիւնը, ուր հեղինական և իտալական հմտութիւնը ամենաներք հորութիւնը դարձաւ: Այնուազ խանդավառ էր նաև Եղիսաբէթ թագուհին, որ ստանաւորի վերածեց, թէև ոչ այնքան ճշգրտութեամբ, Սենեկայի Կատաղի Հերակլէսը: Սակէ զատ, թէ ո՞ր աստիճան պալատին մէջ յատկացած էր նաև գիցարանութիւնը, թող ներուի ինծի երկտողով մը ներկայանելու քաղելով Հօլինշէրի քրոնիկներէն: — Երբոր թագուհին կայցելէր պալատական ազնուականի մը, սիրալիր ժըպիտներով կընդունուէր կիսաստուածներէն, յետոյ Արամազդի որդին, ճարտասանութեան աստուածը, կառաջնորդէր զանի դէպի պատուոյ սենեակը: Բնթրիքի միջոյն, հրաշագեղ դարդերու միջև կը ներկայացուէին Օփիտիոսի բոլոր այլակերպութիւնները: Երեկոյան պտոյտին՝ դգեակին լիճը ծածկուած էր Տրիտոններով և Նէրէիդներով, և անմարուս օպասաւորները շքանորհալից յաւերժահարսերու հագուստը հագած՝ թիւ կուտային ներա շուրջը: Իսկ երբ կորսար պուրակներու մէջ, արևուհրաժեշտի ատեն, Անահիտի կը հանգպէր, որ կողջունէր նորին վնահախառնութիւնը իրր կուսական անրծութեան չքնաղ ու ես զական տիպար մը:

Այս օրինակ գիցարանական հանդէսներ շատ անգամ գաւառներն ալ կ'արուէին, ժողովուրդի ներկայութեամբ: Օր մը, այս հանդէսներէն ամենէն շնորհալի տրուեցաւ Նորմիչ քաղաքին մէջ: Թագուհւոյն պաշտօնական մուտքի միջոցին, Աերը, մանկիկ աստուածը, լուրջ ազատորդիներու մէջ, պատկաւոր և ծիծաղուն, կը փութայ ընծայել անոր ձկնիէ ասեղ մը, և թագուհին, թէև քառասունը անցուկ և աակաւին չյափրած իր վնաւաղութիւնը եղեռնաւոր կիրքով, խիստ փափուկ ժպիտներով

կընդունի այս տրիտուրը, իբր անմահ սիրոյ չքնաղ արտայայտութիւն մը:

Կեղծիքի այս փայլուն ձևերը, պաշտօնական հանգամանքին տակ, ոչ միայն իբր փաղաքուշ մեծարանք մը կը ծառայէինՆդիսարէթ թագուհւոյն, այլ և հասարակութեան համար ալ գոգարիկ ժամանցներ, որուն ճաշակը կսկսէր հետզհետէ փափկանալ: Այս դիցարանական միմոսութիւնը այնքան անհրաժեշտ տէտք մը եղաւ ադնուականութեան, ինչպէս նաև ռամկենքուն, որ Շէյքսպիր՝ հակառակ իր սկզբունքին, սկսաւ երբեմն նոյն օրինակ տեսարաններ մուծանել իր գործերուն մէջ, բընականաբար գգուելու անոնց տկար կողմը: Եղիսարէթ թագուհին, մեծ պաշտպանը իր ոսկեդարին, քաջալերեց նաև ըՍտրատիորտի փախստականը: Միայն սա ալ յիշենք որ թագուհին իր բոլոր կեանքին մէջ երկու ներհակ երևոյթներու տակ կ'ներկայանայ մեղի, երբեմն վայրագ է, երբեմն գորովալից, խանդավառ, գօռուղ, ցանկասէր և նախանձօտ: Կը սիրէ կեանքը, հանդէսները իբր կին, կը սիրէ քաղաքականութիւնը իբր թագուհի: Իր հոգին, որ երբեմն բարի է, ամենէ աւելի բարբարոսական զգացումներ ալ ունի, ամենէ աւելի Մարի Սաուարտի և ար Լյուսէի գլուխները կառաւիժատղրկելու միջոցին, կը խնդայ իր խինդին ամենէն անուշ ծիծաղովը, և բանտարկեալներու ներում կը շնորհէ: Ասոնք այնպիսի տարօրինակ երևոյթներ են, որոնք կը բորբոքեն երևակայութիւնը, մանաւանդ երբ անկաջգրաւոր կարողութեամբ մը օժտուած ըլլայ: Այդ գերբնական կարողութիւնը ունեցաւ Շէյքսպիր որ Աստուծոյ կտրքը ամենէ աւելին ստեղծեց, ինչպէս կըսէ Ալէքսանտր Տիւմա հայր:

Քննենք հիմայ թէ ի՞նչ էր թատրոնին վիճակը երբ Շէյքսպիր փիր Լոնտրա հասաւ: Բսինք որ մի քանի կատակերգակ խումբեր, որոնք կապուած էին ադնուական դասակարգին, ներկայացումներ կուտային պալատներու մէջ. երբեմն պանդոկի մը բակը, կամ հրապարակի կը անկիւնը՝ հոն բազմութեան մը առջև: Այսպէս երբոր թատերական ճաշակը սկսաւ տարածուիլ ամեն կողմ, երեք թատրոններ շինուեցան քաղքին զանազան մասերը, որոնք ընդհուպ ութնի բարձրացաւ, և խումբերն ալ սկսան կանոնաւոր կազմակերպութիւն մը ստանալ, 1585 ին: Եղիսարէթ իր վերին պաշտպանութեան տակ առաւ անոնցմէ:

երկուքը, հաստատելով նաեւ զբաքննութիւն մը տաքէ անցնելու համար այն բոլոր խաղերը, որոնք պիտի ներկայացուէին: Այս խումբերէն մին, որուն պետն էր Ռիչարտ Պիւրպաճ, որ երբեք չէստար իրման կատակատումն էր, և թագուհւոյ դերասան/սուսմը քտիտղոսը առաւ: Պիւրպաճի թատրոնը դրեթ է ամենէն չքեղն ու ամենէն հռչակաւորն էր Սե - Կրօնաւորներու վանքին մէջ, որ երբեմն արքայական պարահանդէսներու հաղուստի և զիմաններու մթերանոցն էր: Թատրոններն ընդհանրապէս շատ անշուք էին այն միջոցին, բեմ մը, գետնաորա՝ մը ու մի քանի օթեակներ: Տեսարանները խոշոր գրեթով կը գրուէին տաստակներու վրայ, և փողի մը ծայնը կ'հրաւիրէր ժողովուրդը լսելու, և անմիջապէս վարագոյրը կ'աւելար: Դատ քիչ անգամ երգիչները կերգէին միջնարարներուն: Սովորաբար հասարակութեան աղմուկը դադարեցնելու համար, ծաղրածու մը և ստատանան բեմ կենէին, որոնք իրենց տալիս կատակներով խոշոր ծիծաղներ կը պատճառէին հանդիսականներուն: Ստիպան այս չափազանց պարզութիւնը անյարմար էր ողբերգութեանց, և Շէքսպիր և ուրիշներ շատ անգամ բողոքած էին: Պիւրպաճ, որուն խումբին մէջ կը խաղար Ստրատֆորտի փախստականը, ծանրախոհ, մտացի և ճարտար կատակերգակ մըն էր, և որ մեծապէս ներդրած էր իր հայրենակցին փայլուն հանճարին վրայ, որուն հրաշակերտներու զլխաւոր դերերը կը խաղար այնքան ճարտարութեամբ:

Սակայն Մաքրակրօնները դո՛ւ չէին Վտարելով իրենց նախկին թատերասէր ոգին, սկսան յարձակումներ ընել նորակազմ թատրոններուն դէմ, տեսնելով հոն Կրօնքի անարգական տեսարաններ, սրբապիղծ բարքեր, և որոնք 1589 ին լորտ քաղաքապետի շնորհիւ յաջողեցան փակել մի քանի թատրոններ: Այս խտուրթէնէն դերծ մնաց Պիւրպաճի թատրոնը, որ այն ատեն փոխադրուած էր Լոնտրայի կեդրոնը Կլոյ անուան տակ: Այս միջոցին էր որ Պիւրպաճ և Շէքսպիր ներկայացան լորտ Էլէզմէրի՝ գեղեցիկ յանձնարարականով մը, զոր տուած էր լորտ Սոլմարդըն: Սոյն յանձնարարականին մէջ Պիւրպաճ իբր հռչակաւոր դերասան մը ներկայացուէլ յետոյ, սա գեղեցիկ գովեստը կը գտնուի Անդրիոյ մեծագոյն ողբերգակին. — Եւ միւսը Շէքսպիր, միեւնոյն կոմսութենէն և միեւնոյն քաղաքացի, հեղինակ մի քանի լաւագոյն խաղերու, ինչպէս զիտէ Զեր փոսմութիւնն, որոնք ժառնաւորապէս շատ հաճելի թուած էին Նորին Վեհափառութեան Եղիսափէթ թողուհւոյն — :

Այսպէս բանաստեղծին հաջակը սկսաւ խոչորնալ հետզհետէ, ու իր գործերը խօլարար ծափահարուել խանդավառ բազմութեան մը առջև: Գրեթէ իր բոլոր հրաշակերտները հանձարի ամենէն բարձր թռիչները ունին, գրուած ժողովուրդին և դարու ոգւոյն համաձայն, որոցմէ իւրաքանչիւրը ընծայուած է մարդկային տիրապետող զգացումներու միոյն: Զոր օրինակ, Ռոմէօ և ժիւլիէդ, որ սիրոյ ողբերգութեան ամենէն յատկանշանական տրամն է, Սիմպալին հաւատարմութեան, Մագպէթի փառասիրութեան, Օթելլօ նախանձի և Համլէդ վրէժխնդրութեան, և՛: Եղիսարէթ թագուհին երրոր մեռաւ, Շէյքսպիրը հաղիւ 39 տարեկան կար, և իր փառքի զաւթնակէտը հասած: Յակոբոս Ա. թագաւորը այնքան յափշտակուած էր Մագպէթի ներկայացումով, որ նոյն իսկ գովեստի և շնորհակալութեան ինքնագիր նամակ մը գրեց մեծանուն հեղինակին: Սակայն Պիւրպսն էր թատրոնի ոգին, ոչ միայն էիր թագաւորին դերը կը կատարէր այնքան ճարտարութեամբ, ճերմակ մազերու տակ, այլ և Ռոմէօի, Համլէդի կամ Մագպէթի դուռարին դերերը երիտասարդական կուռ ախուժութեամբ:

Կը պատմուի թէ Ռիչարտ Գ. ի դերը այնքան ինքնատիպ խաղաց որ, իր մահէն տարի մը ետքը Գորպէդ Եպիսկոպոսը սա ճշմարտանման մանրամասն կը պատմէ իր Բանաստեղծական պոյոյր Անգլիէյ Տէջ անուն գրքին մէջ: Իր ճամբորդութեան միջոցին Գորպէդ կանդ կառնու Պոսթորթի մէջ, ճիշտ այն տեղ, ուր իսկանուած էր Ռիչարտ Գ.: Իր պանդ ցկապետը այնքան մանրամասն ու կենդանի գոյներով կը պատմէ պատերազմը, որ իբր թէ ականառես մը եղած ըլլար: Եպիսկոպոսը կը զարմանայ, և երբ կը հարցնէ անոր թէ ո՞ր աղբիւրներէն քաղած է այս պատմութիւնը, — բնաւ երբեք կը բացագանչէ բարի գիւղացին, Լոնտրոյի մէջ ներկայ գտնուած եմ Շէյքսպիրի խաղին, և կը շարունակէ անոր նկարագրութիւնը: Երբ կուգայ այն տեղ ուր Ռիչարտի և Ռիչմոնտի բանակները իջարու կը բախին, յուշմունքի և յիշատակներու տպաւորութեան տակ,

A horse! a horse! my kingdom for a horse!..

— Զի մը, ծի մը, թագաւորութիւնս ծիւ մը տեղ! . . . պոռոպ կըսէ Պիւրպսն: Արդ, պոռոպողը Պիւրպսն չէ, այլ Ռիչարտ Գ., խեղճ պանդոկապետը Բանակալին անձնաւորութիւնը դերասանին հետ չփոխած էր: Ուրիշ մանրամասն մ'ալ կը պատմուի մեծ դերասանին վրայ, զոր քիչէլ իր շահեկան

մասերովը, կ'օտ թատրոնին մէջ Ռիչարտ Գ. ի խիստ փայլուն ներկայացումէն ետքը, սպասաւոր մը կը ներկայանայ Պիւրպա՝ ճին ու գաղտնապէս կը խօսի անոր հետ. խնդիրը ժամադրու թեան մը վրայ էր: Նոյն օրը ազնուական ու գեղեցիկ կիւն մը խօշորար սիրահարուելով անոր, սպասաւորը զրկած էր զանիկա իր տունը հրաւիրելու: Շէյքսպիր վարագոյրին ետին ծածկուած բառ մը չէր կորսնցներ: Նոյն իրիկունը, ժամը 9 ին Պիւրպա՝ տիկնոջ բնակարանը կը հրաւիրուէր, ուր անմիջապէս պիտի ընդունուէր միայն սա խօսքը արտասանելով — Ռիչարտ Գ.: Ժամը 9 էն առաջ Շէյքսպիր կուզողի գեղեցիկ տիկնոջ տունը, և որոշեալ նշանին վրայ դուռը կը բացուի: Հազիւ թէ իր յաղթութեան անուշ պտուղը վայելած էր, երբ անուանի գերասանը դուռը կը զարնէ: Շէյքսպիր կերթայ բանալու,

— Ո՛վ ես դու, կը հարցնէ ներսէն:

— Ռիչարտ Գ.:

— Տեղը բռնուած է, կըլլայ պատասխանը:

— Ես եմ Ռիչարտ Գ., կը գոռայ հէք գերասանը սիրարօրբ:

— Ես ալ յաղթական Վիլհէլմ եմ, կը յարէ երջանիկ բանասեղծը:

(Հարունակելի):

Ա. ՆԱԻՍՐԵՍՆ

ՏԵՂԱԳՐԱԿԱՆ ՊԱՏԱՌԻԿՆԵՐ*

Պ.

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ՄԱՍՆ ՇԻՐԱԿԱՅ

11. — Զբոսիչ. — Ղըյղաճի հար. արեւմտեան կողմը՝ մէկ ու կէս վերստ հեռաւորութեամբ շինուած է: Ախուրեանի հարաւային եզերքում: Ինչպէս այս գիւղում, նոյնպէս Աղիին առաջից սկսած՝ գետը անմերձեանալի դիրք է ստանում. Զուրը շտախորից է գնում և ձորի երկու երեսից սեպ սեպ ժայռեր պարսպում են. քիչ տեղերից կարելի է գետն իջնել: Այս գիւղի առաջը կայ մի հոյակապ կամուրջ կիսակործան. ճարտարապե-

* Տես բիւ 46 երես 623:

տութիւնից երեւում է, որ Անիի կենդանութեան ժամանակ շինուած է. կամուրջի մէջ սենեկաձեւն դատարկ է, թերեւս պահանորդների բնակութեան ծառայած է. երկու երեսներից լուսամուտներ ունի. միջին պատուարով դատարկ մասը երկուքի բաժնում է: Այս դիւղում երեւելի չափանաչ եղած է, կարծրում է, թէ մաքրատուն լինի. այժմ բոլորովին անհետանալու վրայ է: Գիւղացիք նոր եկած ատեննին մաս առ մաս քանդել և քարերը իրանց բնակարանների համար դործածել են. առաջ մի մասը իբրեւ եկեղեցի պահպանել են. բայց ժամանակից յետոյ քանդուելով՝ 74ին մի նոր եկեղեցի շինել են յանուն Ս. Գրիգորի: Այս գիւղի նախնական անունն է եղել Կաճ, ջաճիւթութեանը՝ Գեօգիւթ, աղճատուելով փոխուել է Չըբըլէ: Գիւղի սահմանում արեւել. հարաւային սարը Չալ-Բեճէ կոչում են: Բնակիչք 60 տունուոր են. եկել են մասամբ Անիից և մասամբ Ճալ գիւղից, որ մինչև ցարդ Անիի աւերակաց շիւսիսային կողմը երկու վերստ հեռաւորութեամբ հայաբնակ գիւղ է:

Տալէլէ հւղ. — Խաղաղանքի սեպհականութիւնն է 700 արտավարի չափ. բայց վանքը այսրան տեղից մի հատ ցորեն ու գում չ'ունի. Կարսի Առաջնորդը (Գրիգորիս Ապկա. Աղուանեան վսխճանած) կը վայելէ. ինն տարով հայազգի մի նոսարիսի տուած է. իսկ կապալառուն Չըբըլէցւոյ տուեր է, որոք կը վարեն և կը ցանեն և 10 ին երեքը պարոնին կը տան. ինձ հաւատացին, որ ներկայ տարին 300 սոմառ ցորեն ստացել է բաց ի խոտատեղերի արդիւնքէն: Յանկալի էր, որ լջմիածնայ հոգև. իշխանութիւնը ուղադրութեան տանէր և վանքատական իրաւունքները մասնաւորների կեր և կերակուր առնել չը տար: Այսպիսի զանցառութեանց հետևանքով է, որ կառավարութիւնը երբեմն երբեմն եկեղեցական հոգերի դէմ շատ կը բանայ և կը յաջողի պետական կաշուածի փոխել:

12. — Ղըբըլ-Գիւլէ. — Մի ձորի մէջ գետեզերքում շինուած. տեղը շատ չոր և ապառաժուտ է. գետի ձորը ամենէն աւելի այս տեղ ահարկու և անմաշելի դիրք և տեսք է ստանում: Բնակիչք մեծ մասամբ խաղաղանքից եկել են, նոր եկած ատեննին գիւղը աւերակ և անմարդաբնակ դառել են: Եկեղեցին կարմիր քարերով շինուած է, յորմէ և մնացած է գիւղի տնունը. Եկեղեցւոյ հարաւային արտաքին երեսում հետեւեալ արձանագրութիւնը կայ. «Յամա Աստուածապաշտութեան հայո-

ցըս և ի թագաւորութեան Սմբատայ Բագրատունւոյ Շահնշահի, կանգնեցաւ վէմս այս անուանադրութեամբ Սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին, զոր հիմնադրեաց այրն Աստուծոյ, Սարգիս Հոռոմոսի վանից առաջնորդն: Իսկ յետ ամի միոյ փոխի աշխարհէ նախ քան զաւարտումն սորա: Իսկ յետ ելիցն նորա, ես հայր Սողոմոն նորին հարազատ և ժառանգ Սբ. ուխտիս աւարտեցի շնորհուն Աստուծոյ զինի հինգ ամի փոխման ծնողի իմոյ . . . ամի, ի լուսաւորութեան աշխարհիս (ՈՅԻ) և ի թուողս հայոց ՆԼԴ. ի փառս Քրի. Այ. Խոստովանողք Սրբ. Երրորդութեան որք մտանեն ընդ զրանս սրբոյ եկեղեցոյս յիշեսցեն զիս և զծնողս իմ զհայր Սարգիս և զաշխատողքս սորա. և Տէր Քրիստոս հասարակաց ողորմեսցի. ամէն »:

Գիւղիս բնակիչք 96 տուն են, որոցմէ գաղթած են Պաշտպան Գրիգորի և Հաճի Գրիգորի. վերջին զիւղը Ապարանումն է: Խոշաւանքը այս զիւղից հացիւ կէս ժամ արեւմ. հարաւային մողմը, Ախուրեանը կը բաժանէ. Տայեւը վանքը ուղիղ արեւմտեան կողմն է:

13. — Պաշտպան. — Ալեքսանդրապոլի վերջին զիւղն է զէպի Կողբ, սորա բնակիչքը ինչպէս ասացինք, Աղղըլ-Քիւսից բաժանուել և 68 ին հիմնել են այս զիւղը, որ առաջինից հեռի է 7 վերստ. զիւղը ձորակային է, որուն մերձաւոր բլրակները և լեռները շատ մերկ են, հացը առատ է, և այս պատճառաւ ըստած է զիւղը Պուղտա-Շէն: Վերջին պատերազմին քուրթեւորը բոլորովին աւերել են զիւղը. Զուրի մեծ նեղութիւն ունին. Ախուրեանը մէկ ժամու ճանապարհ հեռի, հորերու ջրով կառավարվում են մարդիկ և կենդանիք: Գիւղի սահմանում եղած լեռները կ'անուանին՝ արեւելեան կողմինը՝ Ղաւա իջի (Բերդամէջ, արեւմտեան կողմինը՝ Սևաբ, հիւսիսայինը՝ Թէշ-Աբ որովհետեւ թեղի ձև ունի: Եկեղեցին շինել են 72 ին յանուն Ս. Լուսաւորչի:

14. — Պաշտպան. — Պուղտաշէնի հիւսիսային կողմը տասն վերստ հեռաւորութեամբ շինուած է՝ չորս կողմը սարերով պատած մի փոս տեղում: Սարերի զլխում բերդի մնացորդներ երևում են. արեւելեան սարը անուանում են Բերդի-Դէշ, հարաւայինը՝ Ս. Յովնանէս, ուր կայ մի մատուռ: Գիւղը եկեղեցի չունի. չորս տարի առաջ զիւղամիջից մի եկեղեցի դուրս է գալիս Երեմ Խորանեան Ս. Յովնանէս անունով: Աղբիւր և գետակ չունի, հորերու ջրով կառավարվում են. բնակիչք դժուարու-

թեամբ ստորում են. թէև լու հողեր ունին, բայց փոխադրու-
թեան ճանադարհներ չ'ունին. կը բաղկանան 84 անից,
որոնք եկել են մեծ մասամբ կարսի Փոքր Քեփուկէր գիւղց,
մնացեալը զանազան տեղերից:

15. — Զարնէ. — Պող-տողանի հարաւային կողմը տասն վե-
րստ հեռաւորութեամբ շինուած է բաւական ընդարձակ սա-
րաղաչոյ մը վրայ, որ չըջապատուած է բլուրներով. աւելի
հեռուներ, հիւսիսային կողմը՝ Արագածը, արեւելեան կողմը՝ ա-
լեօր Մասիսը, հարաւային կողմը՝ կողքի Քէօ-սէն (հարդոյ
լեռան) կաղզուանի լեռը և Ալաճաճ իրենց կ'ստարները ցոյց են
տալիս: Մերձաւոր բլուրները զանազան անուններ ունին, ա-
րեւելեան կողմը Ղաթլաճի մօրը և Մասփարայի բլրակներն են, հա-
րաւային կողմը՝ Սաբայի Բէֆէն ու Պաղա-Բէն, հիւսիսային կողմը
Զարնէի Բէֆէն, արեւմտեան կողմը Ալաճի Բէֆէն: Աղբիւր չ'ունի.
Արագածէն զալիս է մի առուակ, գիւղի մէկ կողմը մի լճակ չի-
նել են, ուր ժողովուած ջուրը թէ՛ մարդկանց և թէ՛ կենդան-
եաց համար գործածվում է. այս ջուրը շատ ախար է, այնպէս
որ անսովոր մէկը ոչ թէ՛ խմելու, այլ վրան նայիլ անգամ
չ'ուզեր առանց զգուանքի:

Եկեղեցին գիւղի հիւսիսային կողմն է, որ շինուած է Անիի
ժամանակ. թէև յիշատակարան չ'ունի, անունն է Ս, Խաչ, Բը-
նակիչը 40 տնուոր են, եկել են Բամպակաճորից, Բասենից և
Ախուրեանի եղբրքի Ղալլաճ գիւղից: Տասն երկու տարի առաջ
քրթարնակ եղել է գիւղը. Գէորգ հանդուցեալ կաթողիկոսի
միջնորդութեամբ կառավարութիւնը հանելով թրքերը՝ յանձ-
նած է հայերին: Արեւմտեան և հարաւային կողմերը սահմանա-
կից են Սոյսու և Ղաթլաճ քրթարնակ գեղերը:

19. — Զեքէհանդ. — Զարնջու հիւսիսային կողմը 5 վերստ
հեռաւորութեամբ՝ սարերով գոգաւորուած մի տեղում չի-
նուած է: Արդի բնակիչք 50 թուին եկել են Բամպակաճորոյ
Մեծն-Պարնիից և Լուռոյ վիճակէն, առաջ աւերակ եղել է, և
մի ձիթահանք ունենալուն՝ կոչուած է Զեքէհանդ քով խաբաթ, ի
վերջոյ աւելի կոկուելով՝ փոխուել է Զեքէհանդի: Սորա հողերը
թէև անջրդի, բայց շատ արգասաւոր են. խմելու ջուրը Արա-
գածից է գալիս, որոյ վրայ սարի տօչում մէկ գծի վրայ շինել
են տասնի չափ ջրաղացներ: Բնակիչք 100 տնից աւելի են, ո-
րոց երեսուն տունը հայ-հռովմէական են: Առաջ ամենը կից
բնակել են, բայց ջուրը մնասելով վերջիններու բնակութեանց,

արեւմ. կողմը մի բլրակի տակ տեղափոխուել են: Հիւս. Սարը Մաւլաշէ Սար են կոչոււմ. արեւել. և հարաւային լեռները Մաւրաբէ Սար: Գիւղի սահմանում արեւմ. հիւսիսային կողմը կայ մի աւերակ վանք, որին ասում են Ղըրը. կարծւում է թէ Անիի ժամանակ շինուած է ուն բարեպաշտուհի թագաւորազնւոյ ձեռք: Գիւղը ունեցել է առաջ մի փայտաշէն անշուք եկեղեցի, բայց մի քանի տարիներ առաջ մտ երեք հազար մանէթ ծախսելով մի փառաւոր եկեղեցի կը շինեն: Բայց դժբաղդարար յանկարծ կը քանդուի. այժմ նորը սկսել են շինել. սակայն պարտքի պատճառաւ կիսատ մնացել է: Բէյբուսթովի պատերազմին մեծ քնասներ կրել է. ամեն բան թողնով՝ հազիւ հազ կեանքերին ազատել են այլ և այլ տեղեր ցրուելով: Վերջին պատերազմին միայն երկու հոգի սպաննուել են գիւղից:

17. — Մաւրաբէ. — Զիթ հանքովի արեւելեան կողմը տասն երկու վերստ հեռաւորութեամբ շինուած է մի ձորի մէջ: Շատ հին գիւղ է և եկեղեցին շինուած է ինն հարիւր տարի առաջ յանուն Ս. Յովհաննէսի: Գիւղի դիրքը ձգուել է արեւելքից արեւմուտք, Արագածի ստորոտում. երեք կողմը լեռներով չըջապատուած է: Էջմիածնի սեպհական գիւղերից մին է, յորմէ տարեկան արդիւնք կըստանայ 2500 բուլլի չնչին գումարը. վարելահողերը շատ են և ըստ ասութեան տեղացւոց 7 աւերակ գիւղերի հող են: 200 էն աւելի տնւոր բնակիչներից միայն 12 տունը բնիկ են, իսկ մնացեալք Պասիկիչի ժամանակ եկած են Մշից, Վանից և Խոյից: Գիւղի հիւսիսային կողմը մի սուր բլրակի վրայ 79 ին մի մատուռ շինուած է, որոյ աեղը վաղ ժամա նակում եկեղեցի եղել է յանուն նախափլայի: Աղբիւր չ'ունին. ջուրը գալիս է Արագածի կողքում Ահագճի թրքաբնակ գիւղից. պարտէշներ և մրգաբեր ծառեր չը կան, միայն գիւղի արեւմտեան կողմը ջրի անցած տեղերում մի քանի ուռիներ աճել են:

Ժողովրդի բարքն ու կացութիւնը շատ գովելի չ'են. ամենի մէջ եսամոլութիւնն է տիրում, այս պատճառաւ ազգային ինչ և իցէ գործ նշանակութիւն չ'ունի:

(Շաքունակերի)

Գ Ե Ր ՈՒ

Բսի Ներս, կը սիրեմ,
Հըրեշտակս ես իմ բարի,
Կեանքս քչայ թող նսեմ,
Ոտքերուդ տակը մարի:

Գեղեցիկ ես դու, ենչպէս
Մի ցոյալից քամեցես,
Սքշալոյս մէ, որ կարծես
Անկրուդ մէջից ցոյայ:

Տեսայ անցեալ տառաւ,
Վարդ մի պագած միջոցիդ,
Յող մի թրթռում, բերնիդ մօտ՝
Որ կը ժպտէր սիրաշիթ:

Սփաթ, իցին՝ թէ քչամ
Յօղիկն անուճ վարդերու,
Գէթ սիրտեղով մի անգամ
Համբոյրիդ տակ ստուգուն:

Փրէշ, 15 Յուլի 1898

Ա. ՆԱԽԱՐԱՅԱՆ

) Ս Ա Ն Կ Ա Վ Ա Ր Ժ Ա Կ Ա Ն *

ԺԳ.

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԴԱՍԻՍԻԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

Այլալը-Բէ-Ն. — « Այլալու թիւերը պարզապէս հոգւոյ այն
ախորժեղի կամ վշտալի շարժումն է, որ յօժարութեան մը դո-
հացում կամ հակառակութիւն գտնելէ առաջ կ'գայ: Արդէն
հանդէպէ և վերէ վրայ խօսեցանք, կ'մնայ յաւելուլ որ ստէսլ նո-

* Տե՛ս Ա. Մ-ն-ը 1891 Գեղարեւելիք Ամսագիր:

րողուած այլայլութենէ կրնայ ծագիլ կիրքը: Այսպէս յազուրդ գտնող ախորժակէն ծագած ախորժակի այլայլութիւնը կ'երբէ որկրամուրթիւն, առձեռն դտնուած գոյից պահպանութենէ յառաջ եկած հաճոյքն ազահութեան կը տանի եւ:

Այլ: — Արեւիկէն է սահմանել կիրքն գոյանութեան զի ստորութեան, կամ արդէն բնական յոգարութեան ճորիւր հետ կ'երբէ հասարակ յոգարութիւն: Սովորաբար ախտաժէտ յոգարութիւն մ'է այս, որ, սովորութեան պէս, բնական կ'առնայ, և որ կ'վտարէ գրեթէ միշտ հոգիէն ուրիշ ամեն յոգարութիւններ:

Այլ: — Արեւիկէն է սահմանել կիրքն ստորութեան, կիրքն ծագման: Ոմանք բնական են և կամքէ անկախ, այսինքն՝ այն նախատիպ տրամադրութիւններն որով մարդիկ իրենէ օժտուած են: Այս տրամադրութիւնները ստէպ ժառանգական են, և եթէ ուշագրութեամբ քննուի մանկիկ մը, նոյնպէս այն ընտանիքն որու կ'պատկանի, այն ատեն՝ անտարակոյս երեան պիտի գան կերպ կերպ ժառանգական ձկտույններ կարգ մ'անհատներու բարոյական կենաց մէջ: Այսպէս դիւրին է տեսնել այս ինչ ընտանիքն որ քինախնդիր ոգի կ'տածէ, այն ինչ ընտանիքն որ ազահութեան ախտով կ'վարակի, այն ինչն՝ կնամուրթեամբ ճարակուած է, մինչդեռ ուրիշներ աղնիւ և վսեմ յոգարութեանց սերունդէ սերունդ առանդապահներն են:

Դարձեալ կան ուրիշ պատճառներ՝ որ կրնան կիրք ճարակ տալ. օրինակի համար, երբ՝ այս կամ այն հակումն անդադար գոհացում կ'ընդունի, կամ, ընդ հակառակն, երբ անդադար ճնշման տակ կ'զրգուի: Ամենուն յայտնի է որ մանուկ մ'որկրամուր կ'լինի երբ շարունակ անոր ախորժակը գոհացում կ'գտնէ, սակայն շատեր ալ քաջ զգիտեն որ մանուկ մ'որկրամուր ընելու ամենէ զիւրին միջոցն է զանի ստէպ սնունդէ զրկելը, մինչև անդամ իր ստամոքսին ամենէ աւելի ախորժակի եղած ուտեստը զլանալն է:

Այս պատճառներէն զատ՝ պարտ է ի նկատ առնուլ նաև Ֆիզիքական և բարոյական միջավայրն որու մէջ կ'ապրինք, ինչպէս՝ մեր բնակած երկրին կլիման, մեզ շրջապատող օրինակները, մեր յաճախած ընկերութիւնները, մեր ընթերցանութեան գիրքերը, մեր մտային զբաղմունքն, սովորութիւններն ու բարքն, որոց մէջ կ'մեծնանք:

Ստորական կարգութեանց և կրթական շարաքներն: —

Վերջապէս կայ և ներքին պատճառ մ'որ կրնայ անուշդ տալ
կրից, այս է՝ մեր մտային կարողութեանց մէջ գտնուած հաւա-
սարակչութիւնը: Կան կարգ մը կիրքեր որ կրնան դայանալ
կամ ոչ մեր հոգւոյն մէջ, մեր ուշադրութեան ու խորհրդա-
ծութեան աստիճանին համեմատ, մեր երեակոյութեան չափին
համեմատ, մեր կամեցողութեան զօրութեան համեմատ: Թեթև,
անխորհուրդ, անուշադիր միտք մը նուազ ենթակայ կ'գտնուի
կրից քան ուրիշ միտք մը, վասն զի՝ օրինակներ, սովորու-
թիւններ, խօսակցութիւններ հաղիւ կ'ազդեն այդ տեսակ
մտքի վրայ և բնաւ հետք մը չեն թողուր: Ընդ հակառակն՝ դի-
տող, հետաքնին միտք մը, միշտ ուշադիր ու խոհուն, զայն յու-
զող իրերու խոր տպաւորութիւնը կ'պահէ, և՛ իր նկարագրի
բերմամբ՝ տրամադիր կ'գտնուի անպիսի բարոյական սովորու-
թութիւններ իւրացնել, որ ուրիշ բան չեն եթէ ոչ կրից գու-
շակներ, և թերևս նոյն իսկ կիրքեր: Բայց մտային կարողու-
թեանց մէջ՝ երեակոյութիւնն աւելի սերտ յարաբերութիւն
ունի սրտին հետ: Երեակոյութիւնն է որ զայն կ'հրահրէ իր
ներկայած նկարներուն աշխուժութեամբ: Բարկութիւնը՝ քան
ամեն կիրք, շատ աւելի կ'սնանի ու կ'զրգոյի երեակոյութեամբ:
նոյնը կարելի է ըսել ատելութեան համար, որ անդադար կ'բոր-
բորէ ընդունուած նախատիքի կամ պատճառած չարիքին
համար: Եւ ազնիւ, վսեմ, անշահախիճ զգացումներու մէջ,
երկնային սկրն՝ որ մարտիրոսութեան կ'առնի, միթէ շարունակ
երեակոյութեամբ չէ՞ որ սնունդ ու զրգիւ կ'ստանայ ու կը
բորբորի:

Երկու քեանք էր. — Կէրէ ըսելով պէտք չէ միշտ իմանալ
այն հոգեկան յուզմունքն որ միաստար է և վտանգաւոր, վս-
տնչի՝ եթէ վատ և նուաստացուցիչ կիրքեր կան, կան նաև ազ-
նիւ ու մեծ կիրքեր: Ճշմարտութեան հրաբորբք սէրն նշանա-
ւոր գիտուններու ծնունդ կ'տայ: և՛, տարբեր աստիճանաւ,
ուսման, ընթերցանութեան սէրն միթէ մի շատ մտային ուրա-
խութեանց աղբիւրը չէ՞: Գեղեցիկն սէրը մեծ արուեստագէտ-
ներ կ'ծնի, իտէալի խանդավառ հետազոտութիւնը հրաշալի
հանճարներու ծնունդ կ'տայ:

Սակայն այս և ասոնց նման վսեմ կրից մօտ մարդս ստոր-
նացնող անարգ և դարձելի կիրքեր ալ կան, կիրքեր՝ որ մարդս
իր բարոյական բնաւորութենէ կ'զրկեն և իր բարձր ճակատա-
գրէն կ'հեռացնեն: Անձնական յօժարութիւններն են որ ամեն

աւելի ընդ ունակ են մարդս նուստացնելու, երբ տիրակաՆ յօժարութիւններ կ'դառնան: Ասոնց մէջ մարմնական պիտոքն ամենէ անարգ կրօց ծնունդ կրնան տալ, ինչպէս՝ հելլաթիս-
թիւն, արհամալութիւն, արքեցոյութիւն, զայրաբռնութիւն, Զուլութիւն, Ժլարութիւն ևն: Ուրիշ վատ յօժարութեանց կարգին մէջ կը դասենք հոստութիւնն, որ ինքնտիրութենէ կ'ծագի, շը նախնին, որ քարէ նախնին ներհակն է ևն:

Սակայն պարտ է գիտել թէ կան կարգ մը կիրքեր որ ուրիշներէ նուազ դատապարտելի են. օրինակի համար, հոստութիւնն շը պատուոյ զգացումին չափազանցութիւնն է, որ ինքնին գոյլի է: արհամալանք, քարութիւնն, արքեցոյութիւնն, զայրալիր կիրքեր և ստէպ վազանցուկ, երբեմն կ'ծագին չարոյն դէմ մեր ունեցած սոսկումէն, և այդ զգացումն այն ժամանակ մեծարելի զգացում մը կ'շամարուի:

Հետեւապէս՝ պէտք է ըսել բացարձակ կերպով՝ թէ ամեն կիրք մարդկային սրտի մոլութիւններ և ախտեր են, վասնզի երբեմն շատ յարգելի կրնան լինիլ: Այսպէս կ'բացատրուի նաև իմաստասէրի մը գրածը թէ՝ անկիրք հոգին մեւած հոգի մ'է: Վասն զի այդ ըսել կուգէ անշուշտ որ բուռն զգացում մը զգալու անկարող արարած մը միշտ ստորակարգ էակ մը պիտի նկատուի, էակ մ'որու վրայ կարելի չէ՝ յայս գնել երբ հարկ լինի բարիք մը գործել *:

Ա.

* Աւելորդ չեմք համարիր յայտնել թէ՝ Յրանաացի Աշակաւոր մակալաւորժուհոյ մը գրեմէ՝ տարիներ առաջ. մեր հրատարակած ֆալուստոյ յօդուածները դարեցուցած շինեղոյ, կարգ մը կրթաւոր ընթերցողներու խնդրանքով, վերսին կ'սխալեմք հրատարակել մաս առ մաս, յոռապիք որ անօգուտ աշխատութիւն մը վերահսկած չեմք լինիր, մանաւանդ մերայնոց համար, որ պէտք ունին ընդհանրապէս դաստիարակութեան՝ փիլիսոփայական, բարոյական եւ մտաւորական, Խական կեանքու վրայ հզօրիս զաղալարներ կազմել:

ՊԼՏՈՒՆԱԲԱՆ ԱՌՏԵԼԻ

Առ Ս. 2.

Մաշխան այդ օր իր հրաժեշտը կուտար,
Անոր Թուխքին Խուռէն տիրուս սրտիւնն
Մնաս բարովի այդ անձուկէն նետահար՝
Իր ցաւագին երգը կուգար օրն ի բուն:

Ծովալիին մօտ, անհո՛ւն վայրկեան լը՝ յիմար
Ու կարօտի սեւեռումով մ'երկընքին
Նայումքս ուղղած՝ ծաղիկներուն անհամար
Եւ կ'ըմպէի գ'ողն ու բուրումն ու հոգին . . . :

Հոն վարդն՝ անմուշ՝ կեանք մը ունէր մշտաւեւ .
Այեւն էր ան, ու սարսուռ, ու ցօղն ալ . . .
Մինչ հոս՝ իրնկոտ, բարախո՛ւն ու փափկաթեւ
Հոգի մըն է որ գիտէ չաչ ու մոռնալ:

Թիթեռնիկի ջուարո՛ւմ մ'էր որ յանկարծ
Անճամօթ վայր մը փութացուց իմ քայլեր . . .
— Չեմ գիտեր երա՛զ մ'էր թէ կատակ կամ դիպումս —
Տեսայ Ս'այլու մ'որ օդին մէջ կը փայլէր:

* * *

Պատուհանին առջեւ խրոխտ չըջումով,
Արհամարհոտ աչքերն շառ. ի լապտյաին,
Ու միւնամթիթ մեռ. քը դըրած ճակտին քով
Մաշխի քոյրը կը խոկա՛ր առանձին . . .

Այեւն՝ համբոյր, երկինքը՝ տրոփ. անկն՝ իր ջուր,
Ծովը սարսառ. մը կ'ուղղէին իր հոգւոյն .
Անցայ հոնկէց, տիրուս փչած ու անջուր,
Իր տարեղուն տակ եւ ճիւղէ՝ մը ամդոյն . . . :

Հողմիկն անոր մազերուն մէջ կը խնդար,
 Յաւերժական երազ մը նուրբ, վարդագոյն
 Կը սառաւնչը նաշուածքին դէմ անդադար՝
 Այդ աղջկան՝ խորհրդաւոր ու թաքուն:

Իր սեւեռեալ անշարժութեան մէջ վըսեմ
 Բրաքսիթեշեան անդրիանդի մ'էր հանդարտ,
 Խռեացած աստուածացոյ՛ս — Ի՞նչ կըսեմ—
 Խոշոր, վնիւս, սեւ, աչքերովք ամթարի . . .

* * *

Եւ հուգեցի արքայդծեղ այդ անդրին,
 Միւթ խոնրովս անոր ակնարկ մ'ուղղելով . . .
 Ու պատրանքները սրչացան շահ անդին
 Արագաթուի՛ճ՝ դէպի երկինք, դէպի ծով:

Վերք, խոհուն, առանձնուհին կըսարսէր
 Հոգին շուշան անըրջանքի մը յանձնած,
 Ու հեշտօրօր երգելով երգն «Ո՛վ իմ Սէր . . .»
 Չայնը թեթեւ, շունչի մը պէս մեղմ՝ ու ցած:

Անցայ հոնկէց, չուքի մը պէս խուսափուկ.
 Մայիսի Բոյրն ինձի վերէն ժըպտեցաւ . . .
 — Օ՛ր Գըթութիւն անուն անմահ ու փափուկ —
 Ծըլլաւ ծաղիկ մը սրտիս մէջ՝ չեցուն ցաւ:

Այ չեմ գիտեր ի՞նչ ըսին չող ու ալիք,
 Ի՞նչ՝ վարդն ու փաղ վըրախասցին իրարու..
 Երանութեամբ՝ սիրտըս հընչող խաղալիք՝
 Գեղօն մ'երգեց Գեղուհւոյն իբր ալելու . . . :

Ու երգիւս մէջ ա՛յ չի կային խօշ շացի
 Տրտու՛մ շէշաւեր Անճամօթին սղջայլով.
 Օհ կուրծքիս տակ հպարտութիւն մ'ըզգացի
 Անոր աղօր երազն աղղպէս աւրելով:

Խ Ե Ն Դ Ը

Գիշերուան մէջ կ'օհմէինք * երբ երեւուն ձայն մը « պիտի փարչէ Էֆմէ վարում՝ վէրքն » կրօնէր և « վերքն » կը կրկնէր զիմացի ազառածը, ֆիթթախ տանտէրը գուլթէ տւելի սարսափով համալուած պատառիկը կ'երկարէր, քանզի օհմուտ արձագանքը երկկնքէն կուգար կարծես « վէրքն »:

Խալթին մէջ ոգի մ'էր նա որ թաղեցին կը սարսափեցներ, լուսոյ մէջ քրջլտա խղճուկ մը որ աղմուկէն հեռի կը փախէր, բայց առեն առեն սառմոքսի պահանջը դոհալանելու համար և միշտ այս լայկան բանածնն իր բերանը մեր դռները կուգար: Խնդ. մը կը կոչէին այս մարդը որ պատառ տուած, շրթուքին չ'ըսէր օրհնէք մը, աղօթք մը աչքերուն մէջ, կ'ելթար: Կ'երթար ժայռին ծոց մամ առաջ իր հոգէ հանգիստը հառնիլ — ժայռին ծոց որ իր ետեւէն կ'որոտար « վէրքն », Ընկերութեան խաժամուածէն իր տառապած սիրտն առած հոս կը փախէր սփոփանք դանելու, չէր գիտեր թէ փոթորիկը իր հոգիին մէջ էր:

Ժայռները հին մաստաններն են որոց վրայ Ած. իր գաղտնիքները մնհե- նագրած է: Ծովուն այս հսկայ դաւաճները սիւններն են կապշտ տաճարին, ուր աստղերը իրը կանթեղ կը վառին:

Հոս քել հաւը քթփլտուքէն ետքը իր կնտակ գլուխը կը վերցնէ — ժայռին գողալթին պէս դեղին և ճերմակ գլուխը, և կ'աղօթէ: Հոս ուրուրը իր որսին սիրտը կը պատռէ և գոհութեան սաղմսը կ'երգէ: Հոս մեռնող որսը իր հոգին աղիտորմ նայուածքի մը մը մէջ կը ծրարէ: Այս տպա- ուածը բնութեան մէկ խորանն է: Խնդուկն ալ ժայռի կտոր մը, քիչ մը շարժուն, և քիչ մը տամուկ, այս խորանէն Աստուծոյ կը խօսէր, խարակ- ները կը լսէին օրտի էն մաքուր աղօթքը երբ հոգիի թղթատարին կը յանձ- նէր:

Երբ իրիկունը երկնքի դռները կը բացուէին, լուսարարը տաճարին կանթեղները կը վառէր, իր աչքերով կը հետեւէր հրեշտակաց պատարագին՝ մինչև արշալոյսը կապշտ վարագոյրը քաշէր այդ վեհմ խորանին:

Այնքան դադած էր այդ երկնքով որ ալ ընտանեկան օճախը և մարդերու խօսակցութիւնը զինք չէին հրապուրեր: Երբ իրիկունը թուշունը իր ընդը կը դառնար, մարդը իր տունը կը քաշուէր, ինք միայնակ կը կե- նար ցուրտ ժայռին ծոցը: Բխերիկն դանգուրող ծուխը, պատուհանէն փողփողող լոյսը այլևս չէն իրար ալթնշնէլ իր տածած հին սէրն ու դո- րովը, չէն կարող այս խելակորոյս գանիլ ընտանիքի տաքուկ բարձին վրայ գնելու: Ա՛լ կ'առէ ընտանիքը. թերևս անոր խարդախած սէրն է որ զինք մինչև հոս կը հայածէ և կամ մոգական երկտող մը կախարդած է այդ սիրտը, պաղեցուցած է զինքը իր զուականերէն և ի՛նք խորհողութեան կայլը խառնած է:

* Ոհմիլ — սարսափիլ: Օյմիլ կըսէ ժողովուրդը:

Խնդրով, ինչո՞ւ այդքան կը յառիս ժայռին, մեհենադերուն ըս-
նայի՞ս գտար: Երկինքին մէջ ի՞նչ գաղանիք գտար որուն կը նայիս ու չես
հշատնար, դ՞ու ալ կնքուած գաղանիք մ'ես գաղանիքներուն մէջ, խելքդ,
ընտանեկան յարկդ մոռցած ատենցմով կը զրաղիս: Խեղճ. . Աստուած
պզուճ մը դրաւ աչքիդ գէմ և խելքդ առաւ:

Ամպոտ օրը իր էն տխուր օրն էր, երբ երկինքը կը սենար իր գանձն
ալ թանձր մառախուղով մը կը մթնար: Երբ հովը ժայռերը կ'ապտակէր
իր հոգին կը մղմղար: Ծովը իր օրտի մոխիրը կը փչէր, կրակներուն շունչ
կուտար: Այդ փոշին զինք կը կոկոնէր: Կոտորուած հաւաքանքները յի-
շողովեան մէջ յամեցող երգերուն կը խառնէր: Բառերը արագ արագ կը
գառաւային ընդին մէջ ինչ պէս աչքերը կոպիճներուն մէջ: Սփազմի նո-
պաներուն մէջ տոնջուող մը խօլ գեղերումներով կը խօսէր և բերնէն
կարծես մաւի և ըոց կելլէր: Կը խօսէր երկինքին որդի մէկ անգուծ խաղն
էր, կը խօսէր հովուն որը ախանջ չէր կտխեր, կը խօսէր ժայռին որը իր
խօսքերուն կցուղը կը կրկնէր և կարծես այդ հալածուած վանկերուն
քիւնը կ'առնէր: Կը խօսէր որչափ որ խորհրդոյ մեքենայն գառնար իր գան-
կին ասի: Ղէկը կորսուած նաւ մը, ասեղը հորած ժամայնց մ'էր որ
կ'երթար չ'էր գիտեր ո՞ւր և ցորեկն ալ գիշերին խառնուած առանց վայր-
կեան մը հանգիստի կ'ապրէր:

Ո՞վ կը յուզէր այս գանկը, ո՞վ կտարած էր այդ մեքենայն: Գաղտ-
նիք մնաց այդ և ինքն զայն Աստուծոյ տարաւ: Մահկանացուն անոր սըր-
տին չմոփանցեց, հետաքրքիրներ ի զուր կը պծկըռտէին զինք. միշտ լուս-
էր, ժայռի պէս լուս:

Ամառը այս լեռներուն վրայ կ'անցներ, բայց երբ անձրևը քորը ծեծէր,
ծիւնը ժայռը ծածկէր, ինք բուռ մը կծիկ եղած քաղաք կուգար: Հացաւ-
դործներու փռուին տանիքը ձմեռելու: Կըսպտէր որ գարունը գար, որ-
պէսցի անդամ մ'ալ խնուելին հետ մամուռներու վրայ սողար:

Որ մ'ալ իր աչքերը, տարիներով անբուռ աչքերը, ժայռի կողին
մէջ փակուեցան, երազները ծանրացուցին իր յոգնած գլուխը ո՞ր ալ չը
բարձրացաւ: Երազները իբր նաւակ իր հոգին անջրպետէն անդին տարին:
Փոսի մը մէջ զրին զինքը, աղօթք չկարդացին իր վրայ: Ինք աղօթք մ'էր
արդէն:

Քանի մը ատրիէ ի վեր է որ ալ իր երեւուն ձայնը չյրդովէր մեր
բունը և ոհմուտ արձագանքը ալ չկրկնէր պիր փարչէ: Էմիէ վար սէ
վերին:

ԲԱԳՐԱՏ

Պ. ԳԱԼՈՒՍՏ ԿՈՍՏԱՆԴԵԱՆ

Գաղթիս՝ հայ և օտար Հասարակութիւնները ընդհանրապէս և յատկապէս ուսումնական գասակարդն անհնարին յուղմամբ և տրտմութեամբ համակեցան երբ մեր ազնուաշուք հայրենակից՝ Պ. Գալուստ Կոստանդեանի մահուան գոյժն յանկարծ տարախուեցաւ անցեալ ամսուն 13 ին։

Արդէն Պ. Գալուստ Կոստանդեան, հանրածանօթ անձնաւորութիւն մը թէ՛ իր տոհմային և թէ՛ ընկերային դիրքով, ոչ նուազ կիլիս ունէր նաև ըբր գրականութեան մէջ իր բանասիրական և գիտական գործունէութեամբ, որու փորձերն վաղուց ցոյց տուած է՝ այլ և այլ ծանօթութիւններ ժողովրդացնելու օգտաշատ խորհրդով վառ, իր հրատարակած զանազան ուսումնական տետրակներով (Հասարակաց Ընկերքան)։

Ազնուախօհ, զգօն և հայրենասէր հօր մը, բարեխիշտակ Գրիգոր Ալա Կոստանդեանի օրդիններէն մին, Պ. Գալուստ՝ իր անտիական հասակէն ուսմանց սիրահար, եթէ ոչ բարձր Ուսումնարան մը, մտած էր եռանդով զիտութեանց ծոցն և անձնիւր աշխատութեամբ ու իր տրամադրութեան ներքև գտնուած նիւթական դիւրին միջոցներով յաջողած էր ժամանակիս գիտական շարժման հետեւիլ և անդադար իր իմացականութիւնը զարգացնել, ստէպ եւրոպական քաղաքակրթութեան կեդրոններն ևս ուղևորելով, ոչ միայն իր ուսումնատենչ ոգւոյն գոհացում տալու, այլ և իր առհմին մտային շարժման ձեռնտու գտնուելու եռանդեան բերմամբ։ Այս գովելի տրամադրութեամբն, Պ. Գալուստ մերթ ընդ մերթ կ'աշխատակցէր զանազան հայ պարբերական թերթերու և յատկապէս քաղթիս Մաշիկ նշանաւոր հանդիսին, նոյնպէս տեղւոյս կրթական գործին մշտնապէս տալու համար քանիցս Ուսումնական խորհուրդներու անդամակցած, և բարեգործական հիմնարկութեանց, և յատկապէս Ընկերցարան հիմնարկութեան համար, իր օժանդակութիւնը չէ զլացած։

Մինչդեռ իր հետադնին ոգւով իմաստասիրական և գիտական խնդիրներ կ'ուսումնասիրէր, Պ. Գալուստ անտարբեր

չէր նաև գեղարուեստից, և արուեստագէտի ճաշակ ունէր յատկապէս երաժշտութեան, քոր կ'մշակէր և արդէն մի քանի ընտիր կտորներ յօրինած ունի դաշնակի համար: Ատեն մը Սվետէնպօրիի հողեխօսական վարդապետութեան հետամուտ՝ չգտաւ ինչ որ կ'իմտօէր անոր մէջ, և ապա Օլիւսդ Գոնդի դրութեան յարելով Մէլոպէ իբայ երկասիրութիւնը հրատարակեց, որ այնքան յուզեալ և քննադատութեան առարկայ եղաւ:

Իրնէ՛ք ընտանեակէր էր Պ. Գալուստ, կ'գործարար իր ազգակիցներու վրայ, և իր ընկերսիրական սղօմին տեղւոյս հայ և օտար ուսումնական դասուն մէջ մեծ յարգ և համարում կը վայելէր: Եթէ Կոստանդեան անուանի գերդաստանն իր գերազնիւ մի ծաղիկը կորոյս, եթէ գորովայիւ և բարեսիրտ մայրն, Տիկին Հռիփսիմէ, իր սիրասուն և հոգասէր որդին կորոյս, եթէ իր եղբայրն, Պ. Պալաս Կոստանդեան, մեծահամբաւ բժիշկն, հոգեկից հարազատը կորոյս, Հայ ժողովուրդն ալ կորոյս իր ամենէն ուսեալ և կորովամիտ անդամներէն մին, հարուած մ'այնքան աւելի ազէտալի որքան որ հանգուցեալն, տակաւին իր առօրե հասակին մէջ, սահմանուած կ'երեւէր, եթէ անագորոյն հիւանդութիւն մը զինք մեր ծոցէն չկորզէր, ոչ միայն իր սղալի գերդաստանին սիրտանք բերել այլ և նորանոր հանրօգուտ դործերով աղչն օժտել: Զօյս գրադարանի մը տէր, ամեն օր յատուկ ժամեր որոշած էր գրական և դիտակոն աշխատութեամբ զբաղելու: Միշտ կ'զրէր և յուսալի է որ իր ձեռագրերըն, իր հարազատին խնամօք, լոյս տեսնեն յօգուտ հայ մատենադրութեան:

Աւա՛ղ, մեր աղնիւ րտրեկամը չտեսաւ իր կենաց նպատակին լրումն, սակայն իր յիշատակն՝ իր գերդաստանին առ Ազգըն ըրած շնորհներուն հետ անմոռանալի, և իր օնուն հայ տարեգրութեանց մէջ անջնջելի տխրի մնայ:

Յուդարկտւորութեան տխուր հանդէսը սլարդ, այլ իր սլարդութեան մէջ չատ սրտառուչ եղաւ: Քաղքիս առաջնակարգ մերայինք, ինչպէս նաև բժշկական դասակարգն՝ ի պատիւ Կոստանդեան գերդաստանին՝ յուդարկաւոր եկած էին կառքերով մինչև Ս. Ստեփաննոս եկեղեցին, ուր հանգուցելոյն դագաղն, համակ ծաղկեփունջերով ծածկուած, կրօնական արարողութենէ կտք՝ փոխադրուեցաւ ազգ. գերեզմանատունն և իր յատուկ դամբարանն ամփոփուեցաւ խոր թախմութեան և արատաւաց մէջ:

Մեր սրտագին վշտակրութիւնն յայտնելով այս գառնա-
դառն կորստեան վրայ, երկնային մխիթարութիւն կ'չայցենք
վշտահար Կոստանդեան գերդաստանին և իր ազգականնե-
րուն * :

ՊԱՏԱՍԽԱՆՍ

Ա.Ա. Գ. Խաչկանց

Կարգացինք մեր հասցէին ուղղուած ձեր գրութիւնը Բիւրականի վեր-
ջին թուին մէջ :

«Իբր Հասգիւղաբնակ ու պաշտօնակից անձնասպան վարժապետին»
հարկ էր կ'ըսէք բան մը գրել անոր յիշատակին և ինքնասպանութեան
ճիշտ շարժառիթը պարզել :

Ահա թէ ինչ կը պատմէք իր նկարագրին վրայ :

«Թերզեանի անձնասպանութեան շարժառիթն էր միայն իր հայրստ,
խորխո, ցաւը խորունկ պաճաղ, մաքրիւթիւնը արմամբօրնոյ,
կիսմեք տոռոյ նկարագիրը: Ընկերական շրջանակներէ հեռու մեկուսաց-
եալ կ'ապրէր: Բազումի չափազանց խնկարկու, բայց զարմանալին
այն է որ այս վեճակին մէջ, տիպար ուսուցիչ մ'ընէր:»

Ձեր ընկերոջ յիշատակին նուիրուած այս տողերը հակասական դառնք:
Ու կը շարունակէք: «Արդարեւ իր զաւակներն ու այրի կենն հանրային
կարեկցութեան արժանի են այժմ և մահն ալ յաւեալ ողբալի, սակայն»

* Ողբացեալ Պ. Գաղուս Կոստանդեանի գրադարանի մա-
սին այլ ընդ այլոյ գրոյցներ Հասարակութեան մեջ շեշտի շի-
նեղուն, աւելորդ չեմք համարիր յայտնել թէ՛ սոյն ճոխ գրա-
դարանն, որ բազմաթիւ շնորհ ու մեծագին հասոյրներ կ'ստա-
րունակէ, գրեթէ 1000 ոսկւոյ արժողութեամբ, պատմական,
գիտական և գանազան նիւթերու վրայ, ինչպիսի կիսմանակ,
կտակած և սեղոյն Յունաց Էլէւզիէի Ռաշտմանարանին մեջ
գտնուած մասնաւոր Թանգարանին, այս պայմանաւ որ նոյն
Թանգարանին մեկ շրջանակին մեջ Կոստանդեան անունաբ
անխոփոխելով մասշէշի շինին թէ՛ յոյն և թէ՛ հայ ուսում-
նասերներն, որ կ'իփափային օգուտ խղիչ այդ գրադարանէն:
Թերեւս ոմանց սարօրիակ բռնի այս կտակային տօրեկու-
րիւնը, ասկայն կ'հաւաստեն թէ կտակարարն բանաւոր պատ-
ճառներ ունէր այդպիսի շարժեղութիւն:

Թերզեանի ինքնասպանութեան պատճառը վարժապետներու ծննդով վիճակէ չէր, Թերզեան բնիկ կարնեցի, իր երկրին մէջ ծնողքը բարեկեցիկ, կ'ընէ ուղեք, նկարապէս այն տխուր վիճակին չգիտի եւ թարկուէր: Ե

Հոս Բ. հակասութեան էջէն Թերզեանի մեռնելուն պատճառը տեսնուած թուածնէր չէր, ի՞նչ բան կ'ուզէր նկարապէս տխուր վիճակ քանակ չուր: Եթէ Թերզեանի ծնողքը իրարեկեցիկ են, ինչու կ'ընէ ու կ'առանկեղք հանրային կարեկցութեան կարօտ բլլան հիմա:

«Մեծ պատկա՞յք մը չունէր քաղ: անուրկէն, հագլի Կէն անուրկէն:

«Ձեզ գնաց վերեւ չէլուումը նկարագրին: Աս է արդարութեան, դո՛ք չէնք կրնար ծածկել, մեր հաւն յայտնելով հանգերէ այդ հակասութիւններով ինչու, այլ ի՞նչ Մ.Ս.Ս.Ս. արշաւանակից ուսուցչէ մը տարածած բանասերութեան համար:»

Վերջապէս մեզի կը յանձնարարէք հետազոտել — ո՛չ անտուժած բանորէն — ո՛չ խնդիրը, թէ մարդ իրաւունք ունի՞ անձնասպան բլլալ: . . .

*
* * *

Արդեօք «Թերզեանի կեանքին մէջ» Ձեր գրութեան ալ հակադասութիւններով լեցուն չէ՞ք գտնել: Գուցէ տակաւին ձեր կրած «տակալի արպատութիւնը» անհետացած չէ՞ ինչպէս սիրեցեալ Պ. Խաչկունց: Ձեր նշանակալիցը զոր տխուր ուսուցիչ և խղճամբար կը գտանելք, կրօնք մեզի թէ չափաշանց հարաւոր, մարդասերաց եւ զինով էր: Այս բառերը անհաշտ չէ՞ն իրարու:

Դե՞ք ցուցնով «միասին այդ ուսուցչէն կոտորւած բանասերութեան համար» իրջօրէն կը թանկէ անոր շիրմին և յիշատակին չ'ընդ: Իրաւունք չունի՞ք:

Եւ ներեցէք որ ըսեմ թէ Թերզեան իրաւունք ունէր հետոյ գտնուելու մարդոցմէ: որոնք մահէն վերջ ալ չեն գտնուիր զինք հաւածելէ:

Ամէն պարագայի տակ թողուլ պէտք է՛իջ որ խաղաղի թաղ. Ժողով հոսիցը ըսէք մեզի թէ Թերզեան «միայն կէս ամսական կը պահանջէր թաղ: անուրկէն:»

Եւ միանգամայն բացատրէք մեզի պէս քիչ մը Եւ հասկնալ մարդոց թէ ինչպէս տարիներով դպրոցին մէջ պաշտօն յանձնած էր զինով ուրցած նկարագրի ունեցող Թերզեանին:

Ձեր վերջին յանձնարարութեանը կատարելու կծորդ չեմ: ձեր մտաւոր ներքինութեան խորհուրդի բժիշկ, գիտուն և ոչ բժիշկ անդամները, տոնք իրենց վարժապետացի և նախնային սնունդի ինչիւրեքուն հետ, Երանցիկը թող անցնեն այդ խնդիրն ալ և թող ձեր հետաքրքրութեանը գոհ ընեն:

Իզմիր

Ա. ՈՐԻՆՔՅԱՆ

Յ Ո Ր Բ Բ Ե Տ Ի Ո Ր Բ Բ Ե Ն Ե

Ներսէսեան և Հոգ. Որբախնամ Ընկերութեանց Գործադիր Ժողովքս ներկայիս կը իրութեան իրենց խորին շնորհակալութիւնը հրապարակաւ յայտնել Պատուարժան Պ. Պ. Կարապետեան էֆէնտիի, որ՝ քաղաքէս անցնելու առթիւ, այցելելով Որբանոցները, բարեհաճած է որդեգրել չորս որդի, երկու մանչ և երկու աղջիկ՝ որոց տարեկան ծախուց համար խոստացած է վճարել 50 անգգիական ոսկի:

Մաղթելով որ Կարապետեան էֆէնտիի օրինակին հետևողներ անպակաս ըլլան մեր հարուստ դասակարգին մէջ, Մեամք եմ:

Ի Դիմաց Գործ. Ժողովոյ
ՀՈԳ. ՈՐԲ. ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ
Ի Դիմաց Գործ. Ժողովոյ
ՆԵՐՍԵ. ՈՐԲՍ. ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ

Ա. Ե. Կ. Գ. ԶԻԼԻՆՍԻԻԲԱՆ Ա. Ե. Կ. Գ. ԲԵՇԵՆԵԱՆ
Ա. Ե. Կ. Գ. ՄԱՐԻ ԱՐԱՊԵԱՆ Ա. Ե. Կ. Գ. ՍՏ. Կ. ԹՕՔԱԹԼԵԱՆ
Ընկերութեանց (Կէէ)

21 Օգոստոս

... Խմբագրութիւն Ա. Մանչ

Հոգաբարձութիւնս հրապարակաւ իւր խորին շնորհակալութիւնը կը յայտնէ Արարկերցի Մեծ. Պետրոս էֆ. Կարապետեանի որ քաղաքս գտնուած ժամանակ, բարեհաճած է նուիրել հաստատութեանս չորս անգգիական ոսկի:

Ի Դիմաց Հոգաբարձութեան Ազգային Հիւանդանոցի

Ա. Ե. Կ. Գ. Գ. ԶԻԼԻՆՍԻԻԲԱՆ Գ. Ե. Կ. Գ. Ա. Ե. Կ. Գ. ՍՏ. Կ. ԹՕՔԱԹԼԵԱՆ
Յ. Գ. ԲԱՐԱԶԵԱՆ Ն. ԶԱՄԱԿԱՐՃԵԱՆ Վ. Կ. ՈՍԿԱՆԵԱՆ

Իւլի, 20 Օգոստոս. 1898 (Կէէ)

Ի յիշատակ Տիկին Կ. Քոնճաեանի՝ ամուսինը, Մեծ. Կարապետ Մ. Քոնճաեան, նուիրած է հինգ (5) օսմ. ոսկի Հոգ. Որբախնամ Ընկերութեան Որբանոցին, որբուհի մը տարեկան ծախքին համար:

քաղաքական ուղղութիւնն, որ անպատիւ պարտութեան մէջ
 կերպարանը կ'առնուր Ռուսիոյ խրոխտ ու խելագար գործունէու-
 թեան առջև, որով ոչ միայն Անգլիոյ վառաշէղ նուաւորմը
 Բորդ – Արթիւրի անձայն թնդանձիւներու առջև անցամ' ամիս-
 ներէ առաջ, կորսողոջ կ'աշտնջէր, այլ և վերջերս անգլիական
 բնկերութեան մէջ ձեռք շինուելիք Բէրթի երկաթուղւոյ հա-
 մար կնքելի սրտանաւոր ինքնատուէր և Գրանբրույէթ ընկե-
 րութեան մը, այս է՝ Ռուսիոյ կ'յանձնուէր։ Խորհրդարանական
 յարձակումներն անգլիական կառավարութեան դէմ արձա-
 դանք կ'գտնէին նոյն իսկ Սքոթլանդի, պաշտօնական թեմի, և
 'Խայդի մէջ՝ որ բացէ ի թաց երիտանիոյ մեծափոր վարչապե-
 տին հրաժարականը կ'աշտնջէր, Պ. Պալմուրի, Խորհրդարանի
 Զբոսիչ, պետին, հետապնդան Զատադուլութիւնն, և անոր
 Բոյ Խաճ երբեմնի վարդապետութիւնը սրտապաշտ իբրև հա-
 կասական պատանք դատադարանով։ Եւ սառցիւ՝ պահ մը՝
 շատ ձգտեալ վիճակի մէջ կ'թուէին ինկի Անգլիոյ և Ռուսիոյ
 պաշտօնական յարաբերութիւնները, հակառակ՝ Խորհրդարանի
 վախճան առթիւ, թագուհւոյն դաշնառին, որ սովորաբար,
 ինչպէս ամեն գաշաճաւ, վարդապոյն կ'ներկէր հրատապ կոն-
 ճիւններ իսկ որ յաջորդ օրը կրնան պատերազմի փոյն հնչե-
 ցնել։ Այս է քաղաքացիական հնարաղէս սքոր մը հակառա-
 կորդ մը քնացեալ, կամ տակի սքոր լեզուաւ, վայրագ օր-
 սորդի մը փորած թակաբոյն իբր օրը փոքր նետելու համար։ Եւ
 այսպէս՝ մինչդեռ երկու կողմէ խաղաղասիրական յայտարարու-
 թիւններ կ'հրատարակուէին, Պ. Կալըն, Զոփային նստարար,
 արձրածայն կ'հաշակէր՝ Խորհրդարանին մէջ՝ Ռուսիոյ ակնար-
 կելով, որ անհրաժեշտ հարկ կ'սլուէ միջոցն սկիի վարկ մը
 բանալ, արդէն որոշուած վարկին վրայ, անգլիական նաւատոր-
 մը զանազան նպանոր նպատակով գորացնելու համար, այնպէս
 ի կարող լինի առանձինն՝ ուրիշ երկու անգլաւոր Ռուսիոյ և
 Երանայի, միացեալ նաւային ոյժերուն հաւատարիկ և՛ ի հաբ-
 րին՝ անոնց ղեկավարել։ Եւ միւս կողմէ՝ Ռուսիա, որ այս օրերու
 արակերպ օրօր մը կ'երդէ միւս Տերութեանց ականջն վար,
 անընկեղութեան խնդիր մը յուղելով՝ անգլոյ շինար, և ոչ
 ինչոյն իր Աւ Տովու տորթիլը վերակողմելու, այլ և զանազան
 էրոսական նաւարաններու մէջ նոր դրահաւորներ, յաճառ-
 քակներ շինելու հրամաններ կ'արձակէ։ Սակայն զանգաւաններն
 ու ղեկական մարմնի և առեւտրական ակումբներու մէջ հետաշէն

տէ կ'ստատիանան, և կառավարութիւնն Ուլյ - Հայ - Ուլյ՝ ուս-
սական ոտնձգութեանց մօտ, շահագործող ու գոհացուցիչ պո-
տառ մը չգտնելով՝ վերջապէս կ'հարկադրի հասարակաց բորբո-
քուն կարծիքն աստիճան մը ջրատելու համար, մէկ կողմէ իր
ազդեցութեան չըջանալը հարստային Ձինու մէջ տարածելու
փորձել, Երկնային որդւոյն մերթ պաշտպանութեան խնամու-
մներ և մերթ անոնայիք ընելով, և միւս կողմէ Հոնկ - Քոնկի
առաջնական զրիչ ապահովութեան համար Ձինէն 100 տարուան
պայմանագրով կ'զգույն դիմախոյ հարկ կտոր մը վարձել, վար-
ձակաւութիւն՝ որ արդի իմաստով կ'նշանակէ մշտապէս գրա-
ւում: Իսկ Ֆրանսա, որ աւստած է իր մեծազոր դաշնակցի-
քայլերուն հետևիլ, անտարրեր չէ անջնշտ քաղաքագրական
չարժամեներուն, և անոր նշանին կ'ստատէ որ իր սուրը նմարին
մէջ նետէ, ինչպէս որ իրօք իր Թոնքինի արևելեան սահմանն
իրեն սահմանակից գաւառներուն մէջ՝ ծագած խռովութիւն-
ներէն օգուտ քաղելով, քիչ քիչ յառաջ քշելու բարոյրներ կը
գտնէ: Ձինու եղերական տրամին իրեն միջնարար, կարգ մը պաշ-
տօնական և ան պաշտօն գերատաններ Տրէյֆիւսի և Ջալայի ընդ
միջոյ խորհրդաւոր ամպերու մէջ մեաւու սահմանաւ խնդրու-
մներ կ'յուզեն, որ ժողովուրդի գրօնու ու ծիծաղի գաւառա-
կան դատերու, բուն կուրներու, մեծամարտներու և մինչեւ
իսկ անձնապաշտութեան տեսարանի մ'առջև, տեսարան՝ որ-
թերևս աւելի անակնկալ տեսարաններու առիթ պիտի լինի
եւ արդէն՝ ոչ առանց բանաւոր պատճառի, Մէլինի նախա-
բարութիւնը տապաւնելով՝ Պ. Պ. Ռիպի, Սառիէնի, Բէգրալի
ունայն փորձերէն ետք՝ Պ. Պրիսոն միայն, աչք. ժողովին նախ-
կին Նախագահը, կը յաջողի իր վարչապետութեամբ նոր նա-
խարարութիւն մը կազմել, 25/3 Յուլիս ամսուն, այս 57 Բէ-
Նախարարութիւնը լինելով Հանրապետութեան 27 ամեայ կե-
նաց մէջ: Եւ Պ. Պրիսոն, որ՝ արմատական թէ և, զօրաւոր կը-
ռուան մը, մեծամասնութիւն մը, չունենալով ազգ. ժողովին
մէջ, շատեր այնպէս կ'կարծեն թէ իր լեյսանութիւնը երկարա-
տեւ չպիտի լինի, իր հետեւիլք քաղաքականութեան ծրագրը
ժողովին հազարդելու նեղութիւնը ստանձնելով, կ'յայտարարէ
թէ այնպէս պիտի բախտ տուրքերն որ հարուստները ծանրա-
գոյն բեռը կրեն, թէ ապիկար ու ծեր բանուորներու հանգստ-
եան թողակ պիտի սահմանէ, թէ աւուս օրդալալցութիւնը պի-
տի պահպանէ և թէ երկրի բարօրութեան համար նոր ժողո-

վրդային հիմնադրեր պիտի ներկայէ ժողովին: Այս ամենը լաւ է, բայց ներկայ պարագայից մէջ՝ այնպէս կ'իթուի որ Գրանսա կայսերական հովեր կ'առնու, կայսերական նարչչութիւններ ունի և անուանական ազատականութիւն մը կ'վարէ ու կ'ճնշէ ստէպայնքան սուղ դնով ստացած հիմնարկութիւնները: Նիկէրի սահմանագծի խնդիրն ալ՝ որ պահ մ'Անգլիոյ և Գրանսայի յարաբերութեանց կապերն քակելու չափ լարուեցան, ի վերջէ երկու տէրութեանց փոխադարձ զիջումներով լուծում մը գըտաւ, թէ և առ ժամեայ լուծում մը: Աւսարօ-Հունգարիա, ուր տեղական և լեզուական կոիւններ ու հակառակութիւններ այնքան կ'զայրանան, ուր Աւստրիոյ նոր վարչապետը, Թուս կոմսը, Ռայսսոգալը կ'իմակէ անկասորէն դոքսերու մոռք, առանց, սակայն, Հունգարիոյ վարչապետ, Պաուս Պանֆիլի հետ դեռ ևս համաձայնութեան մը դալու, գանձային և առևտրական կընդունոտ խնդիրներու մասին, իր ծանրութեան կեդրոնը օրէ օր կ'կորուսէ, և թերևս՝ մատալուտ ապագայի մը մէջ՝ Հունգարիա ամեն կապ խզէ և կատարեալ անկասորէեան հասնի կայսեր անուանական վեհապետութեան ներքև՝ և այդ ենթադրութիւնն այնքան հաւանական կ'իթուի որքան որ մէկ կողմէ Ջեյս (Սլաւ) և Գերման տարրներն իրարու դէմ անհաշտ առեւտրիւն մը կ'տածեն և խորհրդարանական կանոնաւոր տնօրէնութիւններ անկարելի կ'ընեն, միւս կողմը՝ տեղյտեղ, չըջարարար, ինչպէս վերջերս ալ հրէից դէմ, ի Կալիցիա, ծագած խռովութիւններ ցոյց կուտան որ, տարբեր բնաւորութեամբ, կրօնով, լեզուաւ և սովորութեամբ երկուրեքականք ազգաբանական հանդարտ կեանք մը չպիտի կարենան վարել՝ երբ կայսերական հովանին՝ իր բարոյական հաշտարար և պատկառելի ազդեցութեամբ, օրին մէկը դադրի մշտայնջ և աշխդան ցեղերու վրայ տարածուելէ:

Ռուսիոյ Զարին առաջարկը զէնընկեցութեան մասին՝ թէ և տակաւին եւրոպական դաշինքներու մէջ վիճարանութեան նիւթ չէ եղած, սակայն մամուլն՝ այդ առաջարկին մարդասիրական նպատակը գովելով հանդերձ՝ շուտար որ այս մասին գումարուելիք համաժողովն՝ միջազգային համաձայնութեան հիմ մը գտնելու կարող լինի: Սովն՝ հունձքի նաւազութեան պատճառաւ՝ յատկապէս Խաղանի գաւառին մէջ՝ սաստիկ կը ճարակի, մինչդեռ Կայսրն ու Կայսրուհին, ի Մոսկուա, Ալէքսանդր Բ Կայսեր ի յիշատակ կանգնած արձանին բացման շքեղ արարողութեան ներկայ գ'դ տեսնին:

Հոլանտայցի Վիլհելմինա թագուհին, իր տասն և ութ երրորդ տարին մոնեկուն, գահն ելու իր ժողովուրդը կառավարելու համար: Սուտանի արչաուդ րանակն դէպ ի Գարդում կ'յառաջանայ և արդէն Օսմուրմանի սահմանները հասած է:

Գերմանիա՝ որ կ'անձնաւորի իր բարձրամիտ և յանդուգն կայսեր մէջ, և որ եթէ ոչ՝ առաջնական պէս գերագոյն, միշտ հզօր ու ազդեցիկ գործակ մ'է եւրոպական քաղաքականութեան մէջ, իր ահաւոր րանակներու ներգործութեամբ, հետզհետէ կ'նկրտի նաև նաւային զօրութիւնն աւելցընելով հաստատ կուտան մը ստեղծել արևելեան աշխարհներու մէջ՝ նորանոր վաճառատեղիներ, հողեր ու դաշնակիցներ շահելով: Սակայն գերմանական պետութիւնն, որքան որ արտաքուստ պատկառելի և ահարկու, ներքուստ կ'տառապի ոչ միայն բուռն տնօրէնութեանց երեսէն, այլ և այն ակտէն որ ներկայ դարուս մէջ ընկերհաշտական կ'կոչուի և քիչ քիչ ժողովրդեան զանազան խաւերուն մէջ կ'ճարակի, ինչպէս նոյն իսկ աջնուապետական Բրուսիոյ Լանտգալի ընտրութեան ամթիւ, ընկերվարական տարրը հնար գտաւ մի քանի աթոռներ գրաւելու և դաշինքի անդամներուն մէջ դժտութեան որոմներ թողուլ, այն աստիճան որ՝ մի քանի ամիս առաջ, Հոհենլոհէ իշխանին հրաժարականը հաւանական կ'թուէր: Բայց այս ամսուն՝ գերմանական պետութեան, ինչպէս համայն Եւրոպիոյ մէջ, ամենէ մեծ և որոտալի դէպքն Պիլմարզ իշխանին մահն էր:

ՊԻՋՄԱՐԳ

Եւ այս անունը միայն ինչ ծանրակշիռ և հիանալի իրողութիւններու, ինչ քաղաքագիտական հնարամիտ գործողութիւններու, ինչ զիւանազիտական հանճարի արդիւնքի և ինչ երկաթի ու աքեան յիւտաւաներ արթնցնելով մեր մտքին մէջ, կը պատկերէ մեր աչքին առջև ոչ միայն Աննիպալներ, Սիլիպիոններ, Կեսարներ, Նարոլէօններ, մարտային շանթեր, այլ և Մաքիավէլներ, Մէդէրիկներ, Դալէյրաններ, այս է՝ անխղճ քաղաքականութեան մը հերոսներ: Եւ արդարեւ՝ եթէ Պիլմարզ իշխանն իր աննկուն կամքով, իր հնարաղէտ յղումով, իր կորուզի և բարձր իմացականութեամբ արդի քաղաքական աշխարհի

«Արտաւաստփոր ու զորեղ ծնունդն էր, ոչ նուազ կ'կրէր իր ես-
տակներուն մէջ հին բռնակալներու արեան նշաններն, այս
տարբերութեամբ որ հիներն աւերակներու կոյտեր թողլով հե-
ռացան, մինչ Պիղմարդ մի քանի տէրութեանց հիմերը խախ-
տելով, Եւրոպայի հին քարտէսը յեզադընելով, թաղաւորներ ու
կայսրներ ստեղծելով, յանուն կոշտ զօրութեան, երկիրներ կորզե-
լով, գերմանական միութեան, վաղուց հայրենասէր բանահիւս-
ներու երգած ու երազած միութեան, զազափարը իրադործե-
լու սահմանուած հանձարեղ և հսկայ գիշազն եղաւ, իր տը-
բամադրութեան ներքեւ զանազ աշնդ բանակներէ և մանա-
ւանդ նորանշան ռազմագէտ, երկրային Արէսի մը գանկէն օ-
գուտ քաղելով, և եթէ իր յաղթական ընթացքին մէջ թողած
արեան հեղեղներ և քառ ու քանդ քաղութներ՝ քառադդ դարու
մէջ, անհետ եղան՝ կան ու կ'մնան ստիպել, իրիւ իր դիւանա-
գիտութեան հրաշակներուն՝ միջազգային առեւտրութեան և վը-
րէժխնդրութեան խոր ու թաղուն սերմեր, որ եւրոպական
սպառազինութեանց տեղի տուին, քաղաքացիութեան նորո-
շինակ ուղղութիւն մը դրոշմեցին, նոյնպէս կան ու կ'մնան ար-
դարութեան, իրաւունքի ու ազատութեան ոլորադին բողբոյն-
քուն այս նորահնար դիւանագիտութեան դէմ, զոր կտակեց նա
ապագայ սերունդին, կտակ որ՝ սակայն, յաջորդական դէպ-
քերու լուսով երբ մի անգամ գատուէ, հաւանական չթուի որ
իր նախորդականութիւնն անվթար պահուի ու յարգուի:

Եւ Պիղմարդ՝ դարուս ամենէ մեծ ու ահարկու դէմքն, որ
քառասուն տարիի չափ եւրոպական դիւանագիտութեան թելե-
րուն իր ափին մէջ ունէր, իր բաղձակալմանի նկարագիրներով
հրշարտապէս գատուելու և գնահատուելու համար անաշու-
պաժմութեան ատեան մը հեռաւոր ապագայի մը մէջ պիտի
բացուի և այդ ատեանն պիտի ցոյց տայ անշուշտ թէ Պիղմար-
դի վնասուք դէմքով Գերմանն, քաղաքագէտն, զօրապետն,
խխանն, ինչ զասակարգի մարդ էր:

ՎԻՐԴՊԿ

Եր. 525. գոր կորդա՝, որ.

» 609. զորմարտնեկաւ կորդա՝ զորմարտնեկաւ: —

» 605 կամուրխան

» կազմութեան. —

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ա. ՄԱՍԼԱՅ

Թզմիրի համար	տարեկան	3 1/2	արժ. Դճեք
» » Պեղամուհայ	»	2	» »
Պղ. վարձապետներու	»	2 1/2	» »
Յ. Պոլսոյ և Փորթ Բսիոյ	»	4	» »
» » »	»	2	» »
Պղ. վարձապետներու	»	3	» »
Դուսաստանի համարա	»	8	բռնի իշխանաց
» » »	»	4	» »
Յարապալի	»	17	ճրտեք
» » »	»	8 1/2	»

Կ Ա Ն Խ Կ Վ Ճ Օ Ր Ե Լ Ի

Հասցէ՝

Մ. Մամուրեան — ԻՋՄԻՐ

M. Mamourian — Smyrne

ԳՈՐԾԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆԻՐ

ԿՊՕԼԻՍ —	Մեծ. Կմբար ԷՃ. Դարբեան. Գազապէր Խան թիւ 46 Պահել Գափու
ՄԱՂՆԻՍԱ —	Մեծ. Մկրտիչ ԷՃ. Էրիսնեան
ԷՕՏԷՄԻՇ —	Մեծ. Տիրան ԷՃ. Պէնաէզեան
ՍԱՄՍԱՆ —	Մեծ. Էրուանդ ԷՃ. Մուսաեան
ԵՐԷՋԱ —	Մեծ. Տիգրան Տէր Պետրոսեան
ԵՐՈՒՍԵՂԷՄ —	Գեոր. Տ. Մահալ Կոսկ. Խաղապեան
ԴԱՀԻՐԷ —	Մեծ. Կարապետ ԷՃ. Նաւասարդեան
ՄԱՆՉՍԺԷՐ —	Մեծ. Տիգրան վարպետեան
ՊՕՍԹՕՆ —	Մեծ. Տիրան ԷՃ. Թաշնեան
ԴԱԻՐԷԺ —	Մեծ. Տօժ. Փաշաեան
ԱՏԱՆԱ —	Մեծ. Յակոբ Տ. Պողոսեան
ՀԱԼԷՊ —	Մեծ. Յովհաննէս Էճ. Թաւրապեան
ՍԷՎԱՋ —	Մեծ. Միհրան Էճ. Խալիբեան
ՊՕՍՈՍԹՕ —	Մեծ. Նշան ԷՃ. Թամազպրծեան
ՉՈՐԼՈՒ —	Մեծ. Արքաճաւ ԷՃ. Հայրիկեան

ԿԱՐԵՒՈՐ ԱԶԴ

Մամուրեան ԳՐԱՅՈՒՆՆԵ՛ յառաջիկայ դպրոցական չրջանի
 ւացման առթիւ հարկ կ'համարի ծանուցանել Արդոյ հասարակ
 կութեան և ի մասնաւորի վարժարանաց Հոգարարձունքու և
 Տեսուչներու թէ՛ ըստ առաջնայն պատրաստ է ամենէ աւելի
 զեղջեալ գիներով հալածայթել ամեն կարգի դպրոցական դա-
 սադրքեր թէ՛ հայերէն և թէ՛ թուրքերէն (Մ. Արիկեանի ամ-
 րողը գործ երբ)։

Գրատանս Վարչութիւնն լիայոյս է թէ՛ յառաջիկայ չրջանի
 համար ևս դպրոցական Վարչութիւնք և Հոգարարձութիւնք
 պիտի փութան գրատանս ընել իրենց յանձնարարութիւններէ,
 զորս ամենայն փութով և տնթերի ու գոհացուցիչ պայմաննե-
 րով կատարելու համար ամեն ջանք ի գործ պիտի դրուի՝ ի
 գոհունակութիւն յաճախորդաց։

Ասկէ վաստ գրատունս յանձն կառնու թուրքիոյ և արտու-
 սահանքի վերաբեցեալ ու է յանձնարարուած գիրք փութով
 հասցնել խնդրողաց հասցէին գոհացուցիչ գիներով։

Գրատանս Վարչութիւնն ընթերցողաց ուշադրութեան կը
 յանձնէ իր սեպհականութիւնն եղող հեռեւեալ դասագրքերն
 որք արդէն դպրոցներու մեծագոյն մասին մէջ կը գործածուին
 այն է,

ԳՐ-Է

Նոր Այբբեանարան	1 1/2
Մանկական Պարոն. գ	2
Առաջին Բնութեցարան	2 1/2
Երկրորդ »	3
Երրորդ »	5 1/2
Առողջաբանութիւն Աղջկանց	4
Առտնին Տնտեսութիւն	6
Բանայի Հայ Դարագրութեան	3
Բնութանութ Պատմութիւն Ա.	5
» » Բ.	10
» » Գ.	10 1/2
Իրաբանութիւն	5
Պատմութիւն Հայոց	5 1/2